بەیانی کوردی

عبدولخالق پەرهیزی

بەیانی کوردی

عەبدولخالق پەرهیزی

سرشناسه	: پرهیزی، عبدالخالق
عنوان و پدیدآور	:بەیانی کوردی/ عەبدولخالق پەرهیزی
مشخصات نشر	:بوکان: عبدالخالق پرهیزی، ۱۳۸۵.
مشخصات ظاهری	:۸۳ ص.
شابک	:X-۹۲۲۸-۰۶-۹۶۴
یادداشت	:فیپا
موضوع	:کردی — معانی و بیان.
رده بندی کنگره	:۴پ۳۲۵۶/۱۲۴۳ PIR
رده بندی دیوئی	:۸۱۶۹/۲۱۰۰۹
شمارەی کتابخانەی ملّی	:۲۳۴۴۷-۸۵م

پێشکەشە بە مامۆستایان و خوێندکارانی بەشی کوردی زانستگەکانی هەولێر و سلێمانی

بەیانی کوردی

نووسەر: عەبدولخالق پەرهیزی

بڵاوکەرەوە: نووسەر

نۆبەی چاپ: ئەوەڵ، بۆکان ۱۳۸٦ ك. ه. (۲۰۰۷ ز.)

ئەژمار (تیراژ) : ۳۰۰ دانە

شابك: X-۹۲۲۸-۰٦-۹٦٤

چاپ و بەرگ گرتن : چاپ نفیس سردشت

پێڕستی نێوەرۆك

بابەت **لاپەڕە**

فەسلی یەکەم: زانستی بەیان ٧

فەسڵی دووهەم: مەجاز ١٢

جۆرگەلی مەجازی سادە ١٣

١ ـ کوللییەت و جوزئییەت ١٥

٢ـ حال و مەحەل ١٦

٣ ـ سەبەبییەت ١٧

٤ ـ مولازیمەت ١٨

٥ ـ ماکان و مایەکوون ١٩

٦ ـ عومووم و خوسووس ٢١

٧ ـ ئالییەت (کەرەستە) ٢٣

٨ ـ موجاویرەت ٢٥

٩ ـ تەزاد ٢٦

٩ ـ بەدەلییەت ٢٦

فەسڵی سێهەم: لێك چوویی (تشبیه) ٢٧

کۆڵەکەکانی لێك چوویی ٢٩

جۆرگەلی دوولای لێك چوویی ٣٠

جۆرگەلی رووی شوبهاندن ٣٤

جۆرگەلی لێك چوویی ٣٧

١ ـ ١ ـ حیسسی بە حیسسی ٣٨

٢ ـ ١ ـ حیسسی بە عەقڵی ٣٨

٣ ـ ١ ـ عەقڵی بە حیسسی ٤٠

٤ ـ ١ ـ عەقڵی بە عەقڵی ٤٠

١ ـ ٢ ـ تاك بە تاك ٤١

٢ ـ ٢ ـ تاك بە موقەییەد ٤٢

بابەت	لاپەڕە

٣ ـ ٢ ـ موقەییەد بە تاك .... ٤٣.

٤ ـ ٢ ـ موقەییەد بە موقەییەد .... ٤٣.

٥ ـ ٢ ـ تاك بە لێك دراو .... ٤٥.

٦ ـ ٢ ـ لێك دراو بە تاك .... ٤٥.

٧ ـ ٢ ـ موقەییەد بە لێك دراو .... ٤٥.

٨ ـ ٢ ـ لێك دراو بە موقەییەد .... ٤٦.

٩ ـ ٢ ـ لێك دراو بە لێك دراو .... ٤٦.

لێك چوویی تەمسیل .... ٤٧.

١ ـ ١ ـ ٣ ـ موفەسسەل .... ٤٨.

٢ ـ ١ ـ ٣ ـ موجمەل .... ٤٩.

١ ـ ٢ ـ ٣ ـ مورسەل .... ٤٩.

٢ ـ ٢ ـ ٣ ـ موئەككەد .... ٥٠.

٣ ـ ٣ ـ بەلیغ .... ٥١.

١ ـ ٤ ـ نزیك و سواو .... ٥٢.

٢ ـ ٤ ـ دوور و تازە .... ٥٣.

١ ـ ٥ ـ مەلفووف .... ٥٤.

٢ ـ ٥ ـ مەفرووق .... ٥٤.

١ ـ ٦ ـ تەسویە .... ٥٥.

٢ ـ ٦ ـ جەمع .... ٥٦.

٣ ـ ٦ ـ مەعكووس یا مەقلووب و تەشابوە .... ٥٧.

٤ ـ ٦ ـ موزمەر .... ٦٠.

٥ ـ ٦ ـ مەشرووت .... ٦١.

٦ ـ ٦ ـ تەفزیل .... ٦٢.

پێڕستی نێوەرۆك

بابەت	لاپەڕە
فەسلی یەکەم: زانستی بەیان	**٧**
فەسڵی دووهەم: مەجاز	**١٢**
جۆرگەلی مەجازی سادە	١٣
١ ـ کوللییەت و جوزئییەت	١٥
٢ـ حال و مەحەل	١٦
٣ ـ سەبەبییەت	١٧
٤ ـ مولازیمەت	١٨
٥ ـ ماکان و مایەکوون	١٩
٦ ـ عومووم و خوسووس	٢١
٧ ـ ئالییەت (کەرەستە)	٢٣
٨ ـ موجاویرەت	٢٥
٩ ـ تەزاد	٢٦
٩ ـ بەدەلییەت	٢٦
فەسڵی سێهەم: لێك چوویی (تشبیە)	**٢٧**
کۆڵەکەکانی لێك چوویی	٢٩
جۆرگەلی دوولای لێك چوویی	٣٠
جۆرگەلی رووی شوبهاندن	٣٤
جۆرگەلی لێك چوویی	٣٧
١ ـ ١ ـ حیسسی بە حیسسی	٣٨
٢ ـ ١ ـ حیسسی بە عەقڵی	٣٨
٣ ـ ١ ـ عەقڵی بە حیسسی	٤٠
٤ ـ ١ ـ عەقڵی بە عەقڵی	٤٠
١ ـ ٢ ـ تاك بە تاك	٤١
٢ ـ ٢ ـ تاك بە موقەییەد	٤٢

بابەت	لاپەڕە
٣ ـ ٢ ـ موقەییەد بە تاك	٤٣.
٤ ـ ٢ ـ موقەییەد بە موقەییەد	٤٣.
٥ ـ ٢ ـ تاك بە لێك دراو	٤٥.
٦ ـ ٢ ـ لێك دراو بە تاك	٤٥.
٧ ـ ٢ ـ موقەییەد بە لێك دراو	٤٥.
٨ ـ ٢ ـ لێك دراو بە موقەییەد	٤٦.
٩ ـ ٢ ـ لێك دراو بە لێك دراو	٤٦.
لێك چوویی تەمسیل	٤٧.
١ ـ ١ ـ ٣ ـ موفەسسەل	٤٨.
٢ ـ ١ ـ ٣ ـ موجمەل	٤٩.
١ ـ ٢ ـ ٣ ـ مورسەل	٤٩.
٢ ـ ٢ ـ ٣ ـ موئەککەد	٥٠.
٣ ـ ٣ ـ بەلیغ	٥١.
١ ـ ٤ ـ نزیك و سواو	٥٢.
٢ ـ ٤ ـ دوور و تازە	٥٣.
١ ـ ٥ ـ مەلفووف	٥٤.
٢ ـ ٥ ـ مەفرووق	٥٤.
١ ـ ٦ ـ تەسویە	٥٥.
٢ ـ ٦ ـ جەمع	٥٦.
٣ ـ ٦ ـ مەعکووس یا مەقلووب و تەشابوە	٥٧.
٤ ـ ٦ ـ موزمەر	٦٠.
٥ ـ ٦ ـ مەشرووت	٦١.
٦ ـ ٦ ـ تەفزیل	٦٢.

بابەت	لاپەڕە

فەسڵی چوارەم: خوازە (استعارە) ٦٤
خوازەی موسەڕڕەحە ٦٧
خوازەی مەکنییە یان بیلکینایە ٦٨
جۆرگەلی خوازەی موسەڕڕەحە ٧١
١ ـ خوازەی موجەڕڕەدە ٧١
٢ ـ خوازەی موتڵەقە ٧٣
٣ ـ خوازەی مورەششەحە ٧٤
خوازەی تەخییلییە ٧٥
خوازەی ویفاقییە و خوازەی عینادییە ٧٦
خوازەی تەهەککومییە ٧٦
خوازەی ئەسلییە و تەبەعییە ٧٧
خوازەی لێك دراو یان تەمسیلی ٧٨
فەسڵی پێنجەم: کینایە ٧٩
فەرقی مەجاز و کینایە و ئیهام ٧٩
جۆرگەلی کینایە ٨١
١ ـ تەعریز ٨١
٢ ـ تەلویح ٨٢
٣ ـ رەمز ٨٣
٤ ـ ئیما ٨٣
پێرستی سەرچاوە گرینگەکان ٨٥

پێش ووتار

ئەم کتێبە بەرهەمی پرۆژەیێکە کە لە سەردەمی بێکاریما لە لایەن بەشی کوردشناسی جێگری تۆژکاری (معاون پژوهشی) زانستگە[1]ی کوردستانەوە بە من درا و بە یارمەتی ماڵی ئەو زانستگەیە جێ بە جێ کرا. بۆیە بە ئەرکی سەرشانی خۆمی ئەزانم کە بەم هۆیەوە زۆر زۆر سپاسی ئاغای دوکتور عیسا نەخەعی، سەرۆکی ئەوسای زانستگە و کاربەدەستانی دیکەی ئەم زانستگەیە بکەم. ئاواتەخوازم کە رۆژێك بێ زانستگەکان و دەزگا رەسمیەکان ئاورێکی باشتر لە بواری لێکۆڵینەوەی کوردناسی بدەنەوە هەتا لەم چەشنە کارانە زیاتر بە ئەنجام بگەیێ.

---

[1] "زانستگە" م بە دانستە لە جێگای "دانشگاە" و "جامعە" بە کار هێناوە. ئەگەر ئەم کارە بکەین ئەوسا ئەتوانین "زانکۆ" لە جێگای "کۆلێژ" بەکار بێنین و ئەم ووشەیەش بکەینە کوردی.

فەسڵی یەکە م :

زانستی بە یان

زمان ئامرازێکە کە مرۆوەکان لە ژیانی رۆژانەی خۆیانا بۆ پێك هێنانی پەیوەندی لە گەڵ تاکەکانی هاونەوعی خۆیانا بەواتای دیکە بۆ ئاڵ و گۆری پەیغامی مەنتیقی و عەقلّی لە زەینێکەوە بۆ زەینێکی دیکە بە کاری ئەهێنن. ئاڵ وگۆڕی بیر و پێك هێنانی پەیوەندی لە نێوان تاکەکانا ئەرك و دەوری سەرەکی زمانە لە کۆمەڵی مرۆوایەتیا بەڵام هەر ئەم ئامرازە مرۆوەکان لە لایەکی دیکەوە وەکوو کەرەستەیەکی هونەری بۆ دەربڕینی سۆز و هەستی خۆیان کەڵکی لێ وەرئەگرن. هونەرێ کەبەهۆی زمانەوە دێتە ئافراندن «ئەدەبیات»ە.بە کار هێنانی زمان کاتێ کە تەنیا وەکوو ئامرازی پەیوەندی ئەکرێتە کار لەگەڵ بە کار هێنانی ئەو کاتێ کە بۆ ئافراندنی ئەدەبی و دەربڕینی سۆز و هەست کەڵکی لێ وەرئەگیرێ، جیاوازی هەیە. ڕستەگەل و عیبارەتگەل لە ووتەی ئەدەبیا بەپێچەوانەی ووتەی ئاسایی واتای سەرەکی و تەحتوللەفزی (ماوضع لە) خۆیان نابەخشن بەڵکوو مەبەست لە دەربڕینی ئەوان ئینتیقالی پەیغام و واتایەکی سانەویە کەلەودیوی واتای ئەوەڵی ووشەگەل و عیبارەتگەلەوەیە.بۆ وێنە کاتێ کەسێك ئەڵێ:«ئەستێرە هەموو مەحوە لە نێو نووری قەمەر دا » ئێمە سەرنجمان بەرەو ئاسمان ئەڕوا و بۆ چۆنیەتی پەیوەندی نێوان مانگ و ئەستێرەکان ئەگەڕێین.یا کاتێك کەسێك ئەڵێ : « کیژان چیمەنیان بە شایی شێلا.» ئێمە لای خۆمانەوە بۆ ئەم دیاردەیە ئەگەڕێین و واتای ئەوەڵی و سەرەکی ووشەکان لە بەر چاو ئەگرین.بەڵام کاتێ کە شاعیر ئەڵێ :

ئەستێرە هەموو مەحوە لە نێو نووری قەمەردا

یا شەمسی جەماڵت شەوی گێڕاوە بە فەردا

بەو واتایە نیە کە بەڕاستی شەو بێ و ئەستێرەکان لەنێو نووری مانگدا مەحو بووبێتن، بەڵکوو شاعیر ئەیەوێ هەست و سۆزی خۆی سەبارەت بەجوانی و درەوشاوەیی رووی خۆشەویستەکەی دەربڕێ و بڵێ کە رووی یارەکەی وەکوو مانگ درەوشاوەیە. یا کاتێ کە شاعیر ئەڵێ:

چیمەنی شێلا بە شایی کیژی کورد وەی دڵم لەو چیمەنە پێ پەست ترە

هەستی شادی و باریقەڵڵای خۆی لە هاتنی وەرزی بەهارو جوانی و نیشاتی لێ وەشاوەی دەرئەبڕێ. کە وایە لە ووتەی ئەدەبیا هەمیشە واتا و مەفهوومێکی سانەوی لە بەر چاوە و ئەم واتایەش مەنتیقی و عەقڵی نیەبەڵکوو سەربەحەوزەی هەستگەل و سۆزگەلە.

بۆ ئەوەی مەبەستەکە زیاتر ڕۆشن بێتەوە سەرنجێکی دێڕە شێعری خوارەوە ئەدەین:

گوڵ بەدەم بادی سەباوە پێکەنی بولبول فڕی

یەعنی عاشق لازمەدوور بێ لەیاری بێ وەفا

نە گوڵ و بادی سەبا هەستی ئەوەیان هەیە کە بەدەم یەکەوە پێ بکەنن و یەکتر بدوێنن و نە بولبولیش ئەو هەست و ئیدراکەی هەیە کە بەم هۆیەوە لە گوڵ بتۆرێ. کەوایە تەواو ئاشکرایە کە ئەم رستەگەلە نەك بۆ دەربڕینی واتای ئەوەڵی و سەرەکی خۆیان بەڵکوو بۆ دەبڕینی واتا و مەفهوومێکی سانەوی لێرەدا هاتوون. ئێستە ئەم پرسیارە دێتە پێشەوە کە ووتەی ئاسایی چۆن ئەبێتە ووتەی ئەدەبی و بۆ ئەم مەبەستە ئەبێ چ تایبەتمەندیگەلێك بە دەست بێنێ و بە چ قۆناغگەلێکا تێپەڕێ؟ هەودای ووتە بۆ ئەوەی کە بتوانێ باری پەیغامی ئەدەبی هەڵ بگرێ ئەبێ لە پلەی هەوەڵا راست بێ، واتە لەگەڵ بنەماکانی زمانا یەك بگرێتەوە. زانستێ کەراست بوون یا راست نەبوونی ووتە لێك ئەداتەوە«ڕێزمان»ە. دوای ئەوە کە ووتە مەرجی راست

بوونی بە دەست هێنا ئەوسا ئەبێ لە فەساحەت وبەلاغەتیش خاوەن بەش بێ. لێك دانەوەی فەساحەت و بەلاغەتی ووتە مەوزووعی زانستی «مەعانی»ە. کەوایە رێزمان وەڵامی ئەم پرسیارە ئەداتەوە کە ئەجزای ووتە ئەبێ چۆن لە کەناری یەکا جێ بگرن تا تەرتیبەکەیان لەگەڵ بنەماکانی زمان یەك بگرێتەوە و مەعانی ئەم پرسیارە وەڵام ئەداتەوە کە ئەجزای ووتە ئەبێ چ تەرتیبێك بە دەست بێنن تا مەبەست و مەقسوودی وێژەر بە باشترین شێوە دەربڕن.

ووتەی راست و فەسیح و بەلیغ ئامادەیی ئەوەی هەیە کە بە یارمەتی وێنەگەلی زەینی (وێنەگەلی خەیاڵ) هەستگەل و سۆزگەلی وێژەر ئینتیقال بدەن. مەورزووعی زانستی بەیانیش هەر ئەم وێنەگەلی خەیال (صور خیال) ەیە. بەواتاییێکی تر زانستی بەیان ئەم مەوزووعە لێك ئەداتەوە کە چۆن ئەکرێ بە یارمەتی وێنەگەلی خەیاڵی جۆراوجۆر واتایەکی سانەوی یان بەواتای دیکە پەیغامێکی سۆزی ئینتیقال بدرێ. لە کتێبگەلی بەلاغەتی سوننەتیا لە پێناسەی زانستی بەیانا نووسیویانە: «بەیان زانستێکە کە بە هۆی ئەوەوە ئەناسرێ کە یەك واتا چۆن بە گوێرەگەلی جۆراوجۆر ئەدا بکرێ کە لەباری رۆشنی و داپۆشراویەوە لەگەڵ یەکتر جیاوازیان ببێ ... بە واتایەکی تر فەننی بەیان ئەوەیە کە تێ بگەن واتاگەلی باریك و ناسك چۆن لە عیبارەتگەلی رۆشنا بگونجێنن کە تێ گەیشتنی بۆ موخاتەب سەخڵەت نەبێ.»

ئەگەر لە عیبارەتگەلی ئەم پێناسەیە باریك ببینەوە، ئەبینین کە هەر ئەو شتگەلە دەرئەبڕێ کە ئێمە لە دێڕەکانی سەرەوەیا لەپێناسە و لێك دانەوەی زانستی بەیانا هێنامان.

دوای ئەوە کە ووتەی ئاسایی بە تێپەڕین لەم قۆناغانە بوو بە ووتەی ئەدەبی بە یارمەتی ئاڕایشتگەلی ووشەیی و واتایی (آرایشهای لفظی ومعنوی)ئەتوانین نرخی کاریگەری و تەئسیری ئەو زیاد بکەین. ئاڕایشتگەلی ووتە مەزووعی زانستی «بەدیع»ە.

بەپێی ئەوەی کە لە سەرەوە ووترا ووتەی ئاسایی بۆ ئەوەی کە ببێتە ووتەی ئەدەبی کەم تا زۆر پلەگەل و قۆناغگەلێك تەی ئەکا کە ئەتوانین بەگوێرەی نموداری خوارەوە خوڵاسەی کەینەوە:

هه ودای ووتەی ئەدەبی
زیادکردنی کارێگەری ووتە بەیارمەتی ئاراپشتگەلی ووشەیی و واتایی(حەوزەی بەدیع)
دەربڕینی سۆزو هەست بەکۆمەکی وێنەگەلی زەینی(حەوزەی بەیان)
فەساحەت و بەلاغەت (حەوزەی مەعانی)
ڕاستی و ناڕاستی(حەوزەی ڕێزمان)
هەودای ووتەی ئاسایی

نموداری یەك

ئەم نوکتەیە پێویستی بە لێك دانەوە و پێ داگرتن هەیە کە ئەم قۆناغگەل و پلەگەلە وەکوو لەسەرەوە لێکمان داوە لە یەك جودا نین بەڵکوو ئێمە لێرەیا بۆ ئەوەی کۆمەك بکەین بە دەرکی مەتڵەبەکە بە گوێرەی ئینتیزاعی و زەینی ئەوانمان لێك جیا کردەوە. یانی وا نیە کەمەسەلەن هەستگەل و سۆزگەل تەنیا بە یارمەتی وێنەگەلی خەیاڵ سواری هەودای ووتە بکرێ بەڵکوو جاری وایە تەنیا بە هۆی تەرتیبێکی تایبەتەوە کە ئەجزای ووتە بە دەستی دێنن، ووتە ئەگاتە دوندی کاریگەری خۆی. یان وا نیە کە ووتە ئەوەڵ لەباری فەساحەت و بەلاغەتەوە کامڵ بێ

تا دوایە وێنەگەلی خەیاڵی پێ زیاد بەکرێ بەڵکوو وێنەگەلی خەیاڵ و ئاڕایشتگەلی ئەدەبی خۆی بەلاغەتی ووتە زیاد ئەکا و لە راستیا ووتەی ئەدەبی بەدەگمەن ئەتوانێ بە بێ ئەم وێنەگەل و ئاڕایشتگەلە بگاتە دوندی بەلاغەتی خۆی. کەوایە لە نموونداری سەرەوەیا بالاترین خەت (هەودای ووتەی ئەدەبی) لەگەڵ پایین ترین خەت (هەودای ووتەی ئاسایی) لەسەر یەکن. بەواتایەکی تر هەموو ئەو ئاڵ و گۆڕانەی کە لە هەودای ووتەی ئاساییا روو ئەیا تا بیکا بە ووتەی ئەدەبی بەگوێرەی موتەقارن و هاوکات روو ئەیا نەك بە تەدریج و پلەپلە.

وێنەگەلی خەیاڵ یان وێنەگەلی زەینی کە مەوزووعی زانستی بەیانە چوار مەبحەسی سەرەکی هەیە: مەجاز، لێك چوویی (تشبییە)، خوازە(استعارە)، کینایە

فەسلی دووهەم :

مەجاز

پێناسەی مەجاز: مـەجاز بـەکاربردنی لـەفز (ووشـە و رسـتە)ەیـە لەغـەیری واتـای ڕاستەقینە و ماووزیعە لەهووا بەقەرینەیەکەوە کە مانع لە وەرگرتنی واتـای ڕاسـتەقینە ببیٚ و پەیوەندییێك کە زەین لە واتـای ڕاسـتەقینە و ئەوەڵییـەوە بـۆ واتـای مـەجازی و سانەوی بگوێزێتەوە.

هەروەکوو لە پێناسـەی سەرەوە ئەکریٚ دەس کەویٚ لە مەجازا دوو شت مەرجە بـە واتای دیکە بوٚئەوەی کە لەفز بتوانیٚ واتایـەك جگـەد لـە واتـای ڕاسـتەقینە و ئـەوەڵی خوٚی بگەیێنیٚ دوو شت پێویستە: ئەوەڵ ئەوە کە قەرینـە و نیشـانەیێك لەکـەلاما بـبیٚ کـە لـە ڕووی ئـەوەوە دەس کـەویٚ کـە لـەفز بـە واتـای ڕاسـتەقینەی خـوٚی بـە کـار نەهێنراوە. بەم نیشانەیە ئەڵێن **« قەرینەی لادەر »** یانی قەرینەیێك کە زەیـن لـەواتای ڕاسـتەقینە لا ئـەیا و ڕووی ئەکاتـە واتـای مـەجازی. دووهـەم ئەوەکـە لەبـەینی واتـای ڕاستەقینە و واتای مەجازیا پەیوەندی و ڕابیتەیـەك بـبیٚ کـە بـە یارمـەتی ئـەو زەیـنی موخاتەب بتـوانیٚ واتـای ڕاسـتەقینە بـە جـیٚ بێڵـیٚ و بگاتـە واتـای مـەجازی. ووشـەی مەجازیش، خوٚی، چاوگی میمییە لە مـادەی «جـواز» و واتـای ئـەو بـە جـیٚ هێشـتن و عوبوور کردنە. بەم پەیوەند و ڕابیتەیە ئەڵێن »**پەیوەند**«ی مەجاز.

مەجاز لەرووی «پەیوەند»ەکەیەوە دابەش ئەکریٚ بە جوٚرگەلی جیـاواز. جـوٚریٚ لـە مەجاز کەپەیوەندەکەی لێك چوویی (مشابهت)ە و«خوازە» (استعارە)ی پیٚ ئـەووتریٚ، بە هوٚی گرینگیەوە لە مەبحەسێکی جیاوازا دێتە ئـاراوە. خـوازە جـوٚری هـەرەگرینگی مـەجازە و بـەڵکوو جـوٚری هـەرەگرینگی وێنەگـەلی خەیاڵـە و بنـەمای ئەدەبیاتـە. جوٚرگەلی دیکەی مەجاز تێکڕا «مەجازی سادە» (مجاز مرسل)ی پـیٚ ئـەووتریٚ. لـەم فەسڵەیا جوٚرگەلی مەجازی سادە ئەخەینە بەر باس.

جۆرگەلی مەجازی سادە:

پەیوەندی مەجاز یەکجار جۆراوجۆرە و لەڕاستیا ئیستیقرای کامڵ و ژماردنی هەموو جۆرەکانی ئەو سەختە. چوونکە هەموو دەم ئەگوونجێ زەینی شاعیرێك پەیوەندییێکی نهێنی لەنێوان دوو دیاردەی جیهانی خاریج دا بدۆزێتەوە کە پێشتر بە زەینی کەس نەگەیشتبێ و ووشەییێك بەغەیری واتای ڕاستەقینەی خۆی بەشێوەییێك بەکار بێنێ کە داگری پەیوەندێکی دیکە بێ لەبەینی واتای ڕاستەقینە و واتای مەجازیا. بەڵام لەبەرانبەردا ئەم نوکتەیەش ئەبێ وەبیر بهێنرێتەوە کە پەیوەندگەلی گرینگی مەجاز هەر ئەویە کە تا ئێستا لێك دراوەتەوە و جگەد لەمە ئەگەر ببێ دەگمەن و کەم بە کار هێنراوە و کەم دەست ئەکەوێ.

لێرەیا جۆرگەلی پەیوەندگەلی مەجاز ئەخەینە بەر چاو (عەینی ئەم مەتڵەبانە لە نموودارى خوارەوەیا خولاسە کراوەتەوە).

جۆرگەلی مەجاز لەباری جۆری پەیوەندەوە

- ١) کوللییەت و جوزئییەت
  - الف ـ کولل بەجێگەی جوزء
  - ب ـ جوزء بەجێگەی کولل
- ٣) حال و مەحەل
  - الف ـ مەحەل بەجێگەی حال
  - ب ـ حال بە جێگەی مەحەل
- ٤) سەبەبییەت
  - الف ـ سەبەب بەجێگەی موسەببەب
  - ب ـ موسەببەب بە جێگەی سەبەب
- ٥) مولازیمەت
  - الف ـ لازم بە جێگەی مەلزووم
  - ب ـ مەلزووم بەجێگەی لازم
- ٦) ماکان و مایەکوون
  - الف ـ ماکان
  - ب ـ مایەکوون
- ٧) عومووم و خسووس
  - الف ـ عام بە جێگەی خاس
  - ب ـ خاس بە جێگەی عام
- ٨) ئالییەت
- ٩) موجاویرەت
- ١٠) تەزاد
- ٢) بەدەلییەت

نموونەی ٢

١ ــ کوللییەت و جوزئییەت:

الف ـ زیکری کولل و ئیرادەی جوزء وەکوو ووتنی«دەستم بڕی » بۆ کەسی کە قامکی بڕیوە یا «سەرم سپی بوو» بۆ کەسی کە مووی سەری سپی بووە.

سپی بوو وەکوو درەختی شکۆفەدار سەرم

لەم درەختە هەر میوەی خەمە بەرم[١]

یان «یَجْعَلونَ اَصابِعهُم فی اذانِهم» (بقرە١٩) لەم ئایەتە پیروزەیا مەبەست لە اصابع (قامکەکان) سەری قامکەکانە.

هەوساری پێچاند و ئەوی بە ناڵ   کوتاوە تا خاك لەوی بوو بە لەعل[٢]

مەبەست لە «وی» لە میسراعی دووهەم دا خوێنی ئەوە کە جوزئێکە لەو.

ب ــ زیکری جوزء و ئیرادەی کولل: نموونەی ئەم جۆرە مەجازە کەمە.

من ئەو نگینەی سولەیمان بە هیچ ناسەنم

کەجارجار دەستی ئەهریمەنی لە سەر بێ[٣]

نگین (جوزء) زیکر و ئەنگوستیلە (کولل) ئیرادە کراوە. یان وەك ئەڵێی «نانی نیوەڕۆیان خوارد» نان کە جوزئێکە لە خۆراك لە جیاتی ئەو بەکار هێنراوە.

هەوساری پێچاند و ئەوی بە ناڵ   کوتاوە تا خاك لە وی بوو بە لەعل

---

[١] سپید شد چودرخت شکوفه دار سرم   وزین درخت همین میوەي غمست برم

[٢] عنان را بپیچید واو را به نعل   فرو کوفت تاخاك ازاوشدلعل

[٣] من آن نگین سلیمان به هیچ نستانم   که گه گه برآن دست اهرمن باشد

ناڵ (جوزء) بە جێگای سم و دەستی ئەسپ بە کار هێنراوە. گەلێ لەو نموونەگەلە کە بۆ ئەم جۆرەی مەجاز لە کتێبگەلی بەیانا هاتووە مەجاز نیە.

قوربانی تۆزی ڕێگەتم ئەی بادی خۆش مروور

ئەی پەیکی ئاشنا بە هەموو شاری شارەزوور(نالی)

شارەزوور ناوی مەڵبەندێکە و شار جوزئێکە لەو مەڵبەندە کەوایە جوزء(شار) زیکر کراوە و کولل (مەڵبەند) ئیرادە کراوە.

٢ــ حال و مەحەل:

هەردوو لە ریشەی حولوولن، ئەوەڵی ئیسمی غاعیل و دووهەمی ئیسمی مەکانە. ئەگەر شتێ لەناو شتێکی ترا جێ بگرێ بەئەوەڵی ئەڵێن حال و بە دووهەمی ئەڵێن مەحەل.

ئەلف ــ مەحەل بە جێگەی حال:

جیهان دڵی داوە بە ئەم داستانە هەر ئەو زانایان و هەر ئەو راستان[1]

جیهان کە مەحەلە بە جیگای حال (خەڵکی جیهان) بە کار هێنراوە.

هەموو سیستان بۆ پێشواز هاتن بە دەرد و بە رەنجی درێژ هاتن[2]

سیستان (مەحەل) بە جێگەی خەڵکی سیستان (حال) هاتووە.

تو پشتی سپایت و سالاری شا تێت پەڕاندووە لە چەرخی گەردوون کڵاو[3]

---

[1] جهان دل نهاده براین داستان همان بخردان و همان راستان

[2] همه سیستان پیشباز آمدند به درد و به رنج دراز آمدند(فردوسي)

[3] تو پشت سپاهي و سالار شاه برآورده ازچرخ کیهان کلاه

کڵاو (مەحەل) بەجێگەی سەر (حال) هاتووە.

وەڵڵاهی کڵاوی سەری من چەرخی دەماڵی

ببوایە بە دامانت ئەگەر دەستڕەسێکم (نالی)

کڵاو کە مەحەلە بە جێگای سەر (حال) هاتووە.

نەوعە ئینسانێ هەیە غەم قووتیە   من غەمی خۆم وغەمی عالەم دەخۆم (نالی)

عالەم مەبەست خەڵکی عالەمە (مەحەل بە جیگەی حال)

ب ـ زیکری حال و ئیرادەی مەحەل: نموونەی ئەم جۆرە مەجازە کەمە.

گوڵ لە بەر و مەی لە دەست و مەعشووقە بە ئارەزووە

سوڵتانی جیهانم لەوەها رۆژێکا غولامە[1]

مەی (حال) زیکر کراوە و جام (مەحەل) ئیرادە کراوە.

٣ـ سەبەبییەت:

ئەگەر شتێ عیللەت وهۆی پێك هاتنی شتێکی تر بێ ئەوەڵی سەبەب و دووهەمی موسەببەبی پێ ئەووترێ.

ئەلف ـ سەبەب بەجێگەی موسەببەب:

سەرەنجام لەو کارە تێر ئەبێ ئەو   ئەگەر چی لە خراپە درەنگ تێر ئەبێ ئەو[2]

تێر بوون (سەبەب) زیکر کراوە وبێزار بوون(موسەبەب) ئیرادە کراوە.

ئوهۆ گەر جەفاکاری بیر بکەرەوە   وەفا بگرە پێش و کەرەم بکە بە پیشە [3]

---

[1] گل در بر و مي در کف و معشوق به کام است   سلطان جهانم به چنین روز غلام است (حافظ)

[2] سرانجام از این کار سیر آید او   اگرچه ز بد سیر دیر آید او(فردوسي)

[3] الا گر جفاکاري اندیشه کن   وفا پیش گیر و کرم پیشه کن

بیر کردنەوە(سەبەب) زیکر کراوە و خۆ بواردن (موسەبەب) ئیرادە کراوە.

هەوەڵ سەناخوانی کرد بۆ کردگار   نواندی ئەوسا گەردشی رۆژگار[1]

گەردشی رۆژگار (سەبەب) بە جێگەی ئاڵ و گۆڕ و پێشهاتەکانی زەمانە (موسەبەب).

نالی لەبی حەبیبە هەم تیبە هەم تەبیبە

خولاسەیی لەبیبە، فەرمانبەری لەبی بە(نالی)

تەبیبە یانی دەرمانە، سەبەب زیکر کراوە و موسەبەب ئیرادە کراوە.

خوێن بوونەتە بەفری تازە باریو   یاقووتی دوو لێو سپین وەکوو زیو(هەژار)

یانی سوورایی کوڵم و لێو سپی هەڵگەڕاوە وەکوو بەفری تازەباریو. خوێن سەبەبی سووریە کەوایە سەبەب زیکر کراوەو موسەبەب ئیرادە کراوە.

ب ـ موسەبەب بە جێگای سەبەب:«يُنَزِّلُ لَكُم من السماءِ رزقاً»(غافر/١٣) زیکری موسەببەب (رزق) و ئیرادەی سەبەب (باران). بۆ لێك دانەوە باران ئەبێتە هۆی هەڵ دانی گیا کە هێندێکیان وەك گەنم خۆی خۆراك و رزق و رۆزی مرۆوە و خۆراکەکانی تری وەك گۆشت و سپیاییش بەگوێرەی ناڕاستەوخۆ لە گیا بە دەست دێت.

٤ ـ مولازیمەت:

مولازیمەت پەیوەندی و رابیتەی دوو شتە بەجۆرێك کە بوونی یەکێ لەوان وەها بەسرابێتەوە بەوی دیکەوە کە بێ ئەو قابیلی تەسەوور نەبێ، مەسەلەن رۆژ بە بێ نوور و ئاوور بێ گەرمایی هەرگیز قابیلی تەسەوور نین. مولازیمەت نابێ لەگەڵ موجاویرەتا هەڵە بکرێ (بڕوانە مەبحەسی موجاویرەت).

---

[1] نخست آفرين كرد بر كردگار   نمود آنگهي گردش روزگار

نوکتە: مەلزووم شتێکە کە بوونی پێش ئەکەوێ و لازم شتێکە کە بوونی دوا ئەکەوێ، مەسەلەن ئەگەر رابیتەی رۆژ و نوور لە بەر چاو بگرین رۆژ مەلزوومە و نوور لازمە. هەر وەها ئاوور مەلزوومە و گەرمایی لازمە.

ئەلف ـ لازم بە جێگای مەلزووم:

رووی نیگار لە بەر چاوم جیلوەی ئەکرد

و لە دوورەوە ماچی رووی مەهتابم ئەکرد.[1]

مەهتاب کە نووری مانگە (لازم) لە ووتەیا هاتووە و مەبەست لەو مانگە (مەلزووم)ە چونکە ئەوەي کە لە رووی نیگار ئەچێ مانگە نەك مەهتاب.

ب ـ مەلزووم بە جێگەی لازم:

لە رۆژ تا سێبەر موویێکە   کە ئەم رۆشن ئەو رەش روویێکە.[2]

رۆژ (مەلزووم) هاتووە و نووری رۆژ یا هەتاو (لازم) ئیرادە کراوە.

٥ ـ ماکان و مایکوون:

ئەگەر شتێك لە شتێکی تر هاتبێتە دی (وەکوو نان لە گەنم و شەراب لە ترێ) و سووڕەتی دووهەم بە مەجاز بە ناوی سووڕەتی ئەوەڵەوە ناو بنێین پەیوەندی ئەم مەجازە ماکانە. بەپێچەوانەوە ئەگەر سووڕەتی ئەوەڵ بەناوی سووڕەتی دووهەمەوە ناو بنێین پەیوەندی مەجازەکە مایەکوونە.

---

[1] روي نگار درنظرم جلوه مي نمود   وز دور بوسه بر رخ مهتاب مي زدم

[2] ز خورشيد تا سايه مويي بود   كه اين روشن آن تيره رويي بود (نظامي)

ئەلف ـ نموونەی ماکان:

جوزء و کولل بورهانی زاتی پاکی ئەو

عەرش و فەرش مووچەی مشتیَ خاکی ئەو[1]

مشتیَ خاك مەبەست بنیادەمە چونکە ئادەم لە خاك بەدی هاتووە وپێش ئەوەی ببێتە ئینسان خاك بووە.

مانگی ئابان کە ئاوی جۆگە بەستی ئاوی تریَ ئەبیَ لە دەستا بیَ[2]

ئاوی تریَ مەبەست شەرابە چونکە بەر لەوە کە ببێتە شەراب ئاوی تریَ بووە.

«و اتو الیَتامی امـوالَهم»(نسـاء٣) **لەم ئایەتە شەریفەیا ئەمر کراوە کە کاتیَ هەتیوان بە تەمەنی بلووغ گەیشتن ماڵەکەیان بدرێتەوە، لە حاڵێکا لەو تەمەنەیا ئیتر هەتیو نین و ئەم ناونانە بە هۆی ئەوەوەیە کە پێشتر هەتیو بوون.**

ب ـ نموونەی مایەکوون:

«انّی اَرانی اُعصِرُ خَمراً»(یوسف ٣٦) **مەبەست لە خەمر ترێیە بە پێی ئەوە کە ترێ لە داهاتووا ئەبێتە خەمر(شەراب).**

هەر ئەو بەرە کە ئەیچێنی ئەی دووریتەوە

قسە هەرچی بکەی ئەو ئەبیسیتەوە[3]

---

[1] جزء و کل برهان ذات پاك اوست عرش وفرش اقطاع مشتي خاك اوست (عطار)

[2] ماه آبان چو آب جوي ببست آب انگور بايد اندر دست (مسعودسعد)

[3] همان بر كه كاري همان بدروي سخن هر چه گويي همان بشنوي

ئەوەی کە ئەیچێنن بەر نیە تووە، بەپێی ئەوە کە لە داهاتووا ئەبێت بە بەر وا ناو نراوە.

٦ ـ عومووم و خوسووس:

پەیوەندی عومووم و خوسووس ئەوەیە کە ناوی عام لە ووتەیا بێنن و فەردێکی تایبەت لەو ئیرادە بکەن یان بە پێچەوانەوە ناوێکی تایبەت (خاص) بێنن و عامی ئەویان لە بەر چاو بێ. نموونەی عام و تایبەت وەك ئەسپ و رەخش، کێو و دەماوەند، غولام و قەنبەر و...

ئەلف ـ عام بە جێگەی تایبەت (خاص):

ووتی پێغەمبەر کە چون درگایی بکوتی

عاقیبەت لەو درگاوە سەرێك دێتە دەر[1]

پێغەمبەر کە ناوی عامە بە جێی تایبەت هاتووە و تەنیا پێغەمبەری خودا (د) لەو ئیرادە کراوە. لەم شێعرەی خوارەوەدا زێڕ (عام) بە جیگەی دینار یان زێڕی مەسکووك (تایبەت) هاتووە.

ئەگەر زێڕ داوا بکەی لە من یان دیرەم فەراهەمی ئەکەم بە نووکی قەڵەم[2]

ب ـ تایبەت (خاص) بە جێگەی عام، وەکوو:

لە داستانی رۆستم و سوهرابا، سوهراب لەدوای نەبەردی رۆژی هەوەڵ بە هوومان ئەڵێ: بە گومانم ئەم شەخسە کە لەگەڵ منا نەبەرد ئەکا رۆستەمە. هوومان لە جوابا ئیتمینانی پێ ئەیا کە وا نیە و رۆستەم لە وەها کەسانێك لەپێشترە:

لەم رەخشە ئەچێ ئەرێ رەخشی ئەو بەڵام ئەم نیەتی پاو پەخشی ئەو[3]

---

[1] گفت پیغمبر که چون کوبي دري   عاقبت زان در برون آید سري

[2] اگر زر خواهي ز من یا درم   فراز آورم به نوك قلم (ابوشکور)

[3] بدین رخش ماند همي رخش او   ولیکن ندارد پي و پخش او

یانی رەخشی رۆستەم لەم ئەسپە ئەچێ بەڵام ئەم تاقەت و توانای ئەوی نیە. رەخشی دووهەم مەنزوور ئەسپی رۆستەمە و کەوایە ناوی تایبەتە بەڵام رەخشی ئەوەڵ بە واتای موتڵەقی ئەسپە یانی تایبەت (خاص) بە جێگەی عام. شاعیر لە مەدحی ئەمیرەلموئمینین عەلی(ع) ووتوویەتی:

کوێخای زەمانە نۆکەری ئەو خواجەی رۆژگار قەنبەری ئەو[1]

قەنبەر ناوی غولامی حەزرەتی عەلی(ع)ە و ناوی تایبەتە بەڵام لێرەیا بە واتای موتڵەقی غولام بە کارهێنراوە یانی تایبەت بە جیگای عام.

دەوڵەمەند بوو ئەوەی کە دڵ بەخشەندە بوو

دیرەم کۆ کردنەوە لە دڵیا وەك بای لێ هات[2]

دیرەم (خاص) بە جێگەی سەروەت و ماڵ (عام) کراوەتە کار یانی سەروەت کۆ کردنەوە لەدڵیا وەك بای لێ هات.

رەخشان بە چەپۆك و کور وسمکۆڵ پێیان دەهەژا دڵی چیا و چۆڵ (هەژار)

رەخش کە ناوی تایبەتە لێرەیا بە واتای ئەسپ بەکار هێنراوە یانی تایبەت بە جێگای عام هاتووە.

کە مەدعووی لازەمان و لامەکان و قوربی بێ چوونی

سوار بەلەم بوراقە باریقە لەم رەخشەرەخشانە(نالی)

رەخش کە ناوی تایبەتە بۆ ئەسپەکەی رۆستەم لێرەیا بە واتای موتڵەقی ئەسپ بەکار هێنراوە.

---

[1] کدخدای زمانه چاکر او خواجەی روزگار قنبر او

[2] توانگر شد آن کس که دل راد گشت درم گرد کردن به دل باد گشت

نوکتە: هێندێ لە دانەران پەیوەندی «قەید و ئیتلاق» یان لەگەڵ عومووم و خوسووسا بە یەکێ زانیوە و هێندێکی تر ئەویان بە نەوعێکی سەربەخۆ داناوە. بە هەر حاڵ ئەم شاهیدانەی خوارەوە نموونەی مەجازی قەید و ئیتلاقە:

چون روخسارەی نیشانی سوهراب دا   لە خۆشابی کردەوە عونناب[١]

خۆشاب کە موتلەقە لە جێی «دوڕڕی خۆشاب» کراوەتە کار کە موقەییەدە.
دوڕڕی خۆشابیش خۆی خوازەیە بۆ ددان.

کەسی نارد و بانگی کردەوە لەو وولاتە   هەر بە رۆمی فریوی دا لەرۆم[٢]

رۆمی مەنزوور زێڕی رۆمیە یانی موتلەق بەجێی موقەییەد کراوەتە کار.

٧ ـ ئالییەت (کەرەستە):

ئەوەیە کە کەرسە یان ئەندامی بە جێ هێنانی کار لە ووتەیا بهێنن و لەو خودی کار بخوازن.

تاقێ لەگوڵ وەها برازێنێتەوە   کە لەئەستێرە چرا بڕفێنێ[٣]

چرا کە کەرەسەی رۆشناییە بە جێگای رۆشنایی و نوور بەکار هێنراوە.

هێشتا بۆنی شیری لە دەم دێ   لەبیری شمشێر وتیرایە[٤]

---

[١] چورخسارە بنمود سهراب را   ز خوشاب بگشاد عنّاب را

[٢] کس فرستاد و خواند زان بومش   هم به رومي فریفت از رومش

[٣] تاقي از گل چنان برآراید   کزستارە چراغ برباید

[٤] هنوز از دهن بوي شیر آیدش   همي راي شمشیر وتیر آیدش(فردوسي)

شمشێر و تیر کە کەرەسەی شەڕە لەجێگای شەڕ هاتووە. یانی لەبیری شەڕایە.

هەر وەها بەنزیکی وارید بوو سپا   بێهوودە تاریك مەکە ئەم تاج و تەختە[1]

تاج و تەخت کەرسەی پادشاییە بە واتای پادشایی بەکار هێنراوە.

ئەگا دەستی تۆ لەخۆرهەڵات بەخۆر ئاوا

لەوپەڕی مەداینەوە تا بەمەدیەن[2]

دەست کە ئامرازی ئەنعام دان و بەخشینە و هەر وەها ئامرازی بەکارهێنانی زۆر وقودرەتە بەجێگای ئەنعام و بەخشش و دەسەڵات و قودرەت کراوەتەکار.

لەمە زیاتر دڵ نیگەرانی ئاسان ئەکەم   زمانت لە لا ئەکەمە بارمتە[3]

زمان لێرەیا بەواتای قەول و ووتار بە کار هێنراوە یانی کەرەسەی ئەنجامی کار بە جێگای کار.

نوکتە: دوو نوکتە لە بارەی مەجازی ئالییەت(کەرستە)وە جێگای تێ ڕامانە. یەکێ ئەوە کە بەپێی پێناسەی سەرەوە کە لەزیاتری کتێبگەلی بەیانا هاتوە، لایێکی مەجازی ئالییەت هەمیشە کار یان بەواتایێکی تر هەمیشە چاوگ یا موعادیلی ئەوە. دووهەم ئەوە کە لە زیاتری کتێبگەلا قسە لە بەکار هێنانی کەرەسە بەجێگای عەمەلە و لە پێچەوانەی ئەمە باسێك نەهاتووەتە ئاراوە. هەردوو خاڵی ناوبراوجێگای لێ وورد بوونەوە و تێ ڕامانە و پێویستی بە توێژینەوەیێکی زیاتر هەیە. مەسەلەن کاتێ ئەڵێین: «ئاوەکە ببەستە» یانی شێری ئاوەکە ببەستە، هەوەڵەن ئاو لەگەڵ عەمەلی بەستنی

---

[1] ودیگر که تنگ اندر آمد سپاه   مکن تیره برخیره این تاج و گاه (فردوسي)

[2] رسد دست تو از مشرق به مغرب   زاقصاي مداين تا به مدين(منوچهري)

[3] کزین بیش اندیشه آسان کنم   زبان را به نزدت گروگان کنم

ئاوا یەکێ نیە بەڵکوو بەرکار (مفعول)ی ئەوە. دووهەمینی ئاو بەجێگای شێری ئاو کە ئامڕازی بەستنی ئاوە کراوەتە کار. کە وایە لەم نموونەیا کەرەستەی کار (فعل) بە جێی کار (فعل) بە کار نەهێنراوە بەڵکوو لەراستیا بەرکار (مفعول) کار بە جێگەی کەرەستەی بە جێ هێنانی ئەو کارە کراوەتە کار. یا مەسەلەن کەسێ کە بۆ پیاسە و خواردنی خۆراك ئەچێ بۆ دەشت ئەگەر بە هاوڕێکانی خۆی بڵێ: «چاییش لەگەڵ خۆمان ئەبەین» و مەبەستی ئەوە بێ کە کەرەستەی ساز کردنی چایی لە گەل خۆیان بەرن، لەڕاستیا بەرکار(مفعول)ی کار(فعل)ی چایی ساز کردنی بە جێگای کەرەستەی ئەم کارە هێناوە.

٨ ــ موجاویرەت:

پەیوەندی موجاویرەت ئەوەیە کە شتێك بەناوی شتێکی ترەوە کەهاوکەناریەتی و بە گوێرەی ئاسایی بەیەکەوەن، ناو بنرێ، مەسەلەن لە داستانی ڕۆستەم و ئیسفەندیارا ڕۆستەم لەئاسایشت و ئارامی مەملەکەت لە ڕابوردووا ئەدوێ و ئەڵێ:

بەو خۆشیە ڕۆژ هەرگیز نەبوو   پای پیاوی گومرا لە سەر قەڵا نەبوو.[١]

قەڵا لێرەیا مەبەست سنوورە چونکە بۆ پاراستنی سنوورەکان لە جێگەگەلی جیاوازی سەر سنوورا قەڵایان بە پا ئەکرد.

نوکتە: فەرقی موجاویرەت لەگەڵ مولازیمەتا ئەوەیە کە دوو شتی مولازیم بە بێ یەکتر قابیلی تەسەوور نین و بە مەرجێ کە مەلزووم بێتە دی حەتمەن لازمیشی لەگەڵایە. مەسەلەن بوونی ئاور بە بێ گەرما قابیلی تەسەوور نیە. بەڵام دوو شتی موجاویر بە گوێرەی مووەقەت لە کەناری یەکترا قەرار ئەگرن و لە یەکتر قابیلی جیا

---

[١] بدان خرّمي روز هرگز نبود   پي مرد بيراه بر دز نبود

کردنەوەن، مەسەلەن لە هەر جێیێك کە بە گەچ بنووسن حەتمەن بۆ پاك کردنـەوەی لـە تەختە سڕ کەڵك وەر ئەگرن بەڵام وا نیە کە گەچ بێ تەختە سڕقابیلی تەسەوور نەبێ.

٩ ــ تەزاد:

هەر شتێ بە یارمەتی زیددەکەی خۆی ئەناسرێتەوە، مەسەلەن ئەگەر تاریکی نەبێ ڕۆشنایی مەعنای نیە وئەگەر بوون نەبێ نەبوون قابیلی تەسەوور نیە. کە وایـە لەگـەڵ هەرشتێ زیددەکەشی دیتە بەر زەین. ئەم پەیوەندی نێوان دوو زیددە باعیس ئەبێ کە جـار جـار وێـژەر بـۆ وێنەسـازی و پێچـراوە قسـە کـردن لـە ووتـەیا بـە جێگـای شـتێ زیددەکەی بێنێتە سەر زمان، وەکوو:

ئەو سپی کارە چاوی لە موڵکی تۆ سوور کرد

تا رووزەرد بوو و دنیای لێ ڕش بوو[1]

سپی کار لێرەیا بە مەعنای زیددەکەی یانی سیاکار و بەدکار بەکار هێنراوە.

١٠ ــ بەدەلییەت:

پەیوەندی بەدەلییەت ئەوەیە کەبەجێگای شتێ بەدەل و عەوێزەکەی بـەکار بێـنن، مەسەلەن:

باوك هات و خوێنی لوهراسپی داوا کرد من هەر وەها ئەم داستانەم ڕاستە[2]

خوێن لێرەیا بە مەعنای خوێن بەها و قیساس بەکار هێنراوە.

ماچیکی دەمت خوێنی شەهیدی سەری زوڵفە

سا ئەو دەمە وا بێنە کە من خۆم لە رەسەن دەم (وەفایی)

خوێن یانی خوێن بەها و عەوێز، مەجازی بەدەلییەتە.

---

[1] کرد آن سپیدکار به روي ملك تو چشم سرخ تا زردروي گشت و جهان شد بر او سیاه

[2] پدر آمد و خون لهراسب خواست مرا همچنان داستانست راست

فەسڵی سێهەم:

لێك چوویی (تشبیه)

لە نێوان شتگەل و دیاردەگەلی جیهانی دەور و بەری ئێمەیا پەیوەندیگەلێك هەیە. مرۆ هەرچی لەم پەیوەندیگەلە ئاگادارتر بێ دەسەڵاتی بە سەر جیهانی دەور و بەریا زیاتر ئەبێ و چاکتر خۆی لەگەڵیا رێ ئەخا و بە قازانجی خۆی بەهرەی لێ وەرئەگرێ. بۆ نموونە ئەگەر کەسێ بزانێ کە ئاو لە سەد دەرەجەی سانتیگر ادا ئەکوڵێ یان کانزاگەل هادی ئیلیکتریسیتەن، ئەم ئاگاداریە دەورێکی گرینگی لە ژیانی ئەوا ئەبێ. کەسانێ کە لەم جۆرە قانوونگەلە بێ‌خەبەرن لەگەڵ کەسانێ کە ئاگایان لێیان هەیە ژیانی یەکسانیان نابێ و بەهرەی تەواو لە ژیانی خۆیان وەرناگرن. ئەمانە پەیوەندی راستەقینەی دیاردەگەلی عالەمن و دۆزینەوە و ناسینی ئەوان بە عەقڵ و مەنتیق و ئیستیدلال دێتە دی و ئاگاداری لەوان زانست (علم)ی پێ ئەووترێ.

جگەد لەم پەیوەندیگەلە راستەقینەیە دەستەیێك پەیوەندیگەلی تر هەر لە بەینی ئەم دیاردەگەلەیا هەیە کە بە پێچەوانەی دەستەی ئەوەڵ فەرزی و تەخەییولین و بە هەست و سۆز تێیان ئەگەن نەك بە عەقڵ و مەنتیق. هەر بەم هۆیەشەوە ناسینی ئەوان زیاتر لە ناسینی دیاردەگەلی راستەقینە تووشی جۆراوجۆرین و بە نیسبەتی تاکەگەل فەرق ئەکەن. نابێ تەسەوور بکەین کە ئاگاداری لەم جۆرە پەیوەندیگەلە فەرزی و تەخەییولیانە کەمتر لە پەیوەندیگەلی راستەقینە لە ژیانی ئێمەیا گرینگی هەیە. لەراستیا زیاتری کارگەلی رۆژانە و گەلێ لەلێبڕانە گرینگەکانی ژیانی ئێمە لە سەر بنەمای ناسینی هەستی و سۆزی کە ئێمە لەجیهانی دەور و بەری خۆمان هەمانە سوورەت ئەگرێ. ئەم جۆرە ناسینەیە کە ئەبێتە باعیسی ئەوە ئێمە هێندێ شتمان خۆش بوێ و لە کەناری ئەوانا هەست بە رەحەتی بکەین و هێندی شتمان ناخۆش بوێ و لێی بێزار بین. ئەڵبەتە کەسانێ کە بە سەر تەووژمی ناسینی هەستی و سۆزی خۆیانا دەسەڵاتیان هەیە و پەیوەندیگەلی فەرزی و تەخەییولی دیاردەگەلی دەور و بەری خۆیان ئاگادارانە تێ ئەگەن لەگەڵ کەسانێك کە وا نین یەکسان ژیان نابەنە سەر. هەرچی مرۆ لەم تەووژمە ئاگادارتر بێ و ئەم پەیوەندیگەلە چاکتر تێ بگا

پەروەردەتر و تەربیەت وەرگرتووتر و هەستیارترە و دنیای ئەو بەرینتر و رەنگین ترە. زەینی وەها کەسێك جێگەی مەفهوومگەلێکی زیاتری تیا ئەبێتەوە و سۆزگەل و هەستگەلی خۆی و خەڵکی تر قوولتر تێ ئەگا و دەربڕین و لە ژیان زیاتر لەززەت ئەبا و بە سەر چارەنووسی خۆیا زاڵترە.

گوڵ بە خاتری خاسیەتگەلی راستەقینەی کە بۆنی خۆش و ناسکی و خۆش رەنگیە خۆشەویست و دڵخوازی مرۆوەکانە بەڵام گوڵی پەلاستیکی بە خاتری کامە خاسیەتی خۆی دڵی مرۆ بۆ لای خۆی رائەکێشێ؟ مەعلوومە بۆ لێك چوویێکی کە لەگەڵ گوڵی راستەقینە و سروشتی هەیەتی. هیچ بنیادەمێکی هەستیار حازر نیە شاڵ گەردنێك بکاتە ملی کە راست لە مار بچێ یان مەنگۆڵەیەك بە لیباسی خۆیا هەڵواسێ کە عەینەن پەرپەژەکێویلە و دووپشك وەبیر بێنێتەوە. ئەگەر واش بکا بەڕاستی حوزووری ئەو کارێکی ناخۆش ئەکاتە سەر خەڵکی تر. کە وایە نابێ لەم نوکتەیە خافڵ بین کە کارتێ کردنی دڵخوازی ئەو گوڵە پەلاستیکیە و دڵ تۆرێنی ئەم شاڵ گەردن و مەنگۆڵەیە نەك بەخاتری خودی ئەوان بەڵکوو تەنیا بە هۆی پەیوەندیێکی فەرزی و تەخەییولی (لێك چوویی)ە کە لەگەڵ دیاردەگەلی ترا هەیانە.

ئاخۆ ئاگاداری لەم مەوزووعە باعیس نابێ کە رەفتاری شەخس هەڵسەنگێندراوتر بێ؟ ئەڵبەتە ئەمە نموونەیێکی سادەیە، هێندێ لە سۆزگەل و هەستگەل بە پێی پلە ئاڵۆزتر و لێك دانەوەیان سەختترە. رەنگە بتوانین بڵێین کە پەیوەندی تەخەییولی هەرە ئاشکرا کە لە بەینی دیاردەگەلی جیهانی دەورو بەری ئێمەیا بە دی ئەکرێ پەیوەندی لێك چووییە. دەربڕینی لێك چوونی دوو شت لێك چوویی (تشبیە)ی پێ ئەووترێ. بە واتاییکی تر لێك چوویی (تشبیە) ئەوەیە کە شتێ بە شتێکیتر بشوبهێنین. خودی ووشەی «تشبیە» چاوگی مەزیدی بابی تفعیلە لە ریشەی «شبە» و ناوگەلێ کە بۆ ناونانی کۆڵەکەکانی تشبیە بە کار ئەهێنرێ هەر لەم ریشەیە وەرگیراوە.

کۆڵەکەکانی لێك چوویی

بۆدەربڕینی لێك چوویی شتێك لەگەڵ شتێکیتر چوار کۆڵەکە پێویستە: ئەوەل ئەو شتەی کە ئەشوبهێنرێ بە شتێکی تر و پێی ئەڵێن شوبهێنراو(مشبّە). دووهەم ئەو شتەی کە شتێکی تری پێ ئەشوبهێنرێ پێی ئەڵێن پێ شوبهێنراو (مشبەبە). سێهەم ئەوەی کە مایەی لێك چوویی و ڕووی هاوبەشی ئەو دوانەیە و پێ ئەڵێن ڕووی شوبهاندن (وجە شبە). چوارەم ووشەیەك کە ئامراز و کەرەسەی دەربڕینی ئەو لێك چوویییە و پێی ئەڵێن ئامرازی شووبهاندن (ادات تشبیە). بۆ وێنە کاتێ کە ئەڵێین :«سوهراب وەك شێر شوجاعانە شەڕی کرد» «سوهراب » شوبهێنراو، «شێر» پێ شوبهێنراو، «شوجاعانە شەڕکردن» ڕووی شوبهاندن و ووشەی «وەك» ئامرازی شوبهاندنە.

لەم چوار کۆڵەکە لەبارەی بوونەوە شوبهێنراو و پێ شوبهێنراو سەرەکی و گرینگن. چون ڕووی شوبهاندن بە پەیڕەوی ئەوان هەیە و ئامرازی شوبهاندن تەنیا بۆ دەربڕینی پەیوەندی داپۆشراوی ئەوان بە کاردێ. کەوایە لە دەربڕینی لێك چوویيشا ئەم دوانەن کە گرینگن و ئەتوانین لەزیکری دوو کۆڵەکەکەی تر خۆ ببوێرین و تێ گەیشتنی ئەوان بە زەوقی خوێنەر و بیسەر بسپێرین. کەوایە ئەم دوو کۆڵەکە، کۆڵەکەگەلی گرینگ و دوولای سەرەکی لێك چوویین. بەم هۆیەوە بە کوورتی پێیان ئەووترێ «دوولای لێك چوویی» (طرفین تشبیە). هەر لێك چوویێك تەنیا بە مەرجی زیکری ئەم دوو کۆڵەکە سەرەکیە (دوولای لێك چوویی) بە لێك چوویی ئەدرێتە قەڵەم و ئەگەر یەکێ لەم دوولا حەزف بکرێ با نیشانەگەلێکیش لە ووتەیا ببێ کە موخاتەب لە ڕووی ئەوانەوە بتوانێ لایەنی حەزف کراو تێ بگا، قایل بەبوونی لێك چوویی لە ووتەیا نین.

بەڵام هەروەکوو لە پێشەکی باسەکەیا ووتمان، مەبەست لە دەربڕینی لێك چوویی نەك زیکری خودی ئەم دوولایە بەڵکوو دەربڕینی پەیوەندی تەخەییولی و فەرزی نێوان

ئەوانە. کەوایە مەبەست و هەدەف سەرەکی لێك چوویی «ڕووی لێك چوویی» (وجە شبە)ە و نرخ و گرینگی هەر لێك چوویێك بەستراوەتەوە بە ڕووی لێك چوویییەکەیەوە. هەرچی ڕووی لێك چوویی تازەتر و جوانتر و ڕاستەقینەتر بێ لێك چوویی بەنرخترە.

دوولای لێك چوویی (شوبهێنراو و پێ شوبهێنراو) کە دوو کوڵەکەی سەرەکی لێك چوویین و لە هەموو لێك چوویێکا حوزووریان هەیە لە جیهاتێکەوە بە جۆرگەلێك دابەش ئەکرێن و لەسەر ئەم بنەمایە لێك چووییش بە جۆرگەلێك دابەش ئەکرێ.

جۆرگەلی دوولای لێك چوویی

ئەلف ـ لەباری ساختەوە: هەرکام لە دوولای لێك چوویی لەباری ساختەوە یان تاك (مفرد)ە یا لێکدراو (مرکب)ە. تاکیش خۆی یان موتڵەقە یان موقەییەد.

تاکی موتڵەق کە بە کورتی « تاك »ی پێ ئەڵێین یەك شتە یان یەك مەعنایە بە تەنهایی و بە بێ ئەوەی کە شتێ مەفهوومەکەی ئاستەنگ بکا، وەکوو: قەڵەم، ئەستێرە، چاکە و...

تاکی موقەییەد کە بە کورتی «موقەییەد»ی پێ ئەڵێن تاکێکە کە مەفهوومەکەی بە هۆی قەیدێکەوە سنووردار کرابێ. ئەم قەیدە بۆی هەیە ئاوەڵناو (سیفەت) بێ، وەکوو: قەڵەمی ڕەوان، ئەستێرەی بەوورشە، چاکەی بێ سنوور، یان ئیزافە بێت، وەکوو: قەڵەمی تۆ، ئەستێرەی بەخت و... یان موتەممیمی غەیرەئیزافی بیت، وەکوو: خۆ بواردن لە عەداڵەت، کۆشش بۆ ئازادی، ... یان ڕستەی پەیڕەو لە نەوعی وەسفی یان موزافون ئیلەیهی یان بەدەلی بێت، بەتەرتیب وەکوو کتێبێ کە بەرگی شومیزی هەیە، کتێبێ کە هی تۆیە، عەلی کە براتە.

«لێك دراو» ئەوەیە کە لە شتگەل و ئوموور‌ی فرە تێکەڵ و تەشکیل ئەبێ، وەکوو: دڵۆپی شەونم لە سەر گوڵی سوور، ڕوومەت لەپشتی پەردەی زوڵف، ... لێك دراو خۆی قابیلی دابەش کردنە بە جۆرگەلێك کە بۆ کورتی چاوپۆشی لێ ئەکەین.

ب ـ له باری چۆنیەتی بوونەوە: هەرکام له دوو لای لێك چوویی له باری چۆنیەتی بوونەوە بە دوو جۆر دابەش ئەکرێ:

١ ـ حیسسی: هەرچی کە بە یەکێ لە پێنج هەست دەرك بکرێ" وکوو: گول، دیوار، خنجێر.

- جۆرگەلی دوولای لێکچوویی لەباری ساختەوە
  - ١ـ تاك
    - ١ـ موتڵەق
      - ١ـ له بەرانبەرلێك دراوا بە چەند جوزء دابەش ئەبێ
      - ٢ـ له بەرانبەر لێك دراوا،هێندێ له ئەجزای ئەو بە سابیقەی زەینی دەرئەکەوێ
    - ٢ـ موقەییەد
      - ١ـ موقەییەد بە سیفەت (گوڵی جوان،قەڵەمی ڕەوان،چاکەی بێ سنوور)
      - ٢ـ موقەییەد بە موتەممەم
        - ١ـ ئیزافە(قەڵەمی من،چاکەی تۆ)
        - ٢ـ شێوە ئیزافە(کۆشش بۆسەرکەوتن،هاتنەدەر لە هۆدە)
  - ٢ ـ لێك دراو

نموودار ٣

جۆرگەلی رووی شوبهاندن

- ١ـلە بارەی چۆنێتی بوونەوە
  - ١ـتەحقیقی
  - ٢ـتەخییلی
- ٢ـلەباری ساختەوە
  - ١ـ تاك
    - ١ـحیسسی
    - ٢ـعەقڵی
  - ٢ـلێك دراو
    - ١ـحیسسی
    - ٢ـعەقڵی
  - ٢ـ پڕژومار
    - ١ـ هەموو ئەجزا حیسسی
    - ٢ـ هەموو ئەجزا عەقڵی
    - ٣ـ هێندێ لە ئەجزا حیسسی و هێندێ عەقڵی

نموودار ٤

٢ ـ عەقڵی: ئەوەی کە کوللەن یا بەعزەن بە پێنج هەست غەیری قابیلی دەرك بێ، وەکوو: دڵی کافر، نامەی موئمین، گیان، ستەم.

نوکتە١: هەر وەکوو لە پێناسەی سەرەوە دەس ئەکەوێ عەقڵی لێرەیا تەنیا بەمەعنای شتێ نیە کە بە عەقڵ و ئیستیدلال تێی بگەن بەڵکوو ئەعەم لەوەیە و بەرانبەرە لە گەڵ غەیری حیسسی یا زەینی بەگوێرەی کوللی.

نوکتە٢:«خەیاڵی » حیسسی بەحیساب دێت و «وەهمی» لە نەوعی عەقڵی ئەژمێردرێ.

خەیاڵی:

لە سوورەتێکا کە ئەجزا و کەرەستەی پێك هێنەری شتێك هەرکام بە تەنیایی لە عالەمی خاریجا ببن بەڵام هەیئەتی لێك دراوی ئەوان لە عالەمی خاریجا نەبێ ئەو شتە شتێکی خەیاڵیە" وەکوو: دەریای قیر، کێوی ئاسن و ...

وەهمی:

شتێکە کە بەعزێ لە ئەجزای ئەو و هەیئەتی لێك دراوی ئەو لە عالەمی خاریجا نەبن و قابیلی تەسەوور نەبن بەڵام بەعزێکی تر لە ئەجزای ئەو لە هەیئەتگەلی لێك دراوی دیکەیا لە عالەمی خاریجا بێ و قابیلی تەسەوور بێ، وەکوو: ددانی غول، چنگی دێو و... ئەبینین کە نەدێو (یەکێ لەئەجزا) و نە چنگی دێو(هەیئەتی لێك دراو) لە عالەمی خاریجا نیە بەڵام چنگ (یەکێکی تر لەئەجزا) لە هەیئەتگەلی لێك دراوی ترا وەکوو چنگی گورگ و چنگی شێر و چنگی هەڵۆ لەخاریجا هەیە و قابیلی تەسەووره.لێك چوویی بەستە بەوەی کە هەرکام لە دوولاکەی تاکی موتڵەق، تاکی موقەییەد یا لێك دراو بێ و هەروەها حیسسی یان عەقڵی بێ بە جۆرگەلێك دابەش ئەبێ کە پاشان لێکی ئەدەینەوە(بڕوانە نموونداری ٥)

جۆرگەلی رووی شوبهاندن

ئەلف ـ لە باری ساختەوە: رووی شوبهاندن لە باری ساختەوە بە سێ جۆر دابەش ئەکرێ: تاك، لێك دراو، پڕژومار(متعدد)

١ ـ تاك: رووی شوبهاندنی تاك ئەوەیە کە تەنیا لە یەك شت و یەك هەیئەتی تاك بەدی هاتبێ، بۆ وێنە:

چ رێگێکی سپی واشە، ئەوندەی کەهکەشان دوورە

چ سەحراییێکی شین رەنگە، بەقەد نۆ ئاسمان پانە (نالی)

لەم دێڕە شێعرەیا رێگا شوبهێنراوە بە کەهکەشان، رووی شوبهاندن دووریە کە یەك شت و یەك هەیئەتی تاکە. هەر وەها سەحرا شوبهێنراوە بە نۆئاسمان، رووی شوبهاندن پانیە کە یەك شت و یەك هەیئەتی تاکە.

وەك ئاهەکەم دەوان بە هەتا خاکی کۆیی یار

وەك ئەشکەکەم رەوان بە هەتا ئاوی شیوە سوور(نالی)

نالی بای شوبهاندوە بە ئاە و ئەشکی خۆی رووی شوبهاندن لە لێك چوویی ئەوەڵا «دەوان بوون»ە و لە لێك چوویی دووهەما «رەوان بوون»ە کە هە ردووکیان تاکن.

٢ ـ لێك دراو: هەیئەتێکە لێك دراو لە ئەجزا و ئومووری جیاواز کە یەك جێ و تەنیا لە حاڵەتی لێك دراویا ئەکرێتە رووی شوبهاندن و هیچکام لە ئەجزای پێك هێنەری ئەو بەتەنیایی ناتوانێ رووی شوبهاندن و پەیوەندی نێوان دوولای لێك چوویی بێ.

دەمێکە وا لە سەر پێیەك دەسووتێم

لەشەوقی تۆ بە میسلی مۆم و هەر مام (نالی)

رووی شوبهاندن «لە سەر پێیەك سووتان»ە کە هەیئەتێکی لێك دراوە.

دەس بەندیانە دێن و دەچن سەرو و نارەوەن

ساحیب کولاەو سایە و بەرگن وەکوو مولووك(نالی)

ڕووی شوبهاندن «ساحیب کولاە و سایەو بەرگ بوون»ە کە هەیئەتێکی لێك دراوە.

٣ــ **پرژومــار**: ئەوەیــە کــە دوولای لێــك چــوویی لــە چــەند بــارەوە بــە یــەك شوبهێندرابێتن و هەر یەك لەو جیهات و ئومووره بەتـەنیایی بتـوانن ببنـە بنـەمای لێـك چوویی، بۆ نموونە:

دەخیلت بم نەخیلی یا روتابی　　　وەها شیرین و سینە نەرم و دڵ ڕەق (نالی)

لێرەیا مەعشووق لە سێ جەهەتەوە شوبهێنراوە بە روتاب: شیرینی و سینە نـەرمی و دڵ ڕەقـی. هـەرکام لـەم جەهەتانـە بەتـەنیایی و بـەبێ دوانەکـەی تـر ئـەتوانن ببنـە بنەمای لێك چوواندن.

ڕۆژپەرەستی رووتە نالی بۆیە دائیم وەك غولام

زەرد و گەردن کەچ لە درگات حازرە دەستەو نەزەر(نالی)

ڕووی شوبهاندن سێ شتە: زەرد بوون و گەردن کەچ بوون و دەستەو نەزەر بوون. ئەم سێ شتە حاڵەتی لێك دراویان نیە و هەر کامیان بە تەنیایی و بە بێ دوانەکـەی تـر ئەتوانن ببنە بنەمای لێك چواندن.

ب ــ لە باری چۆنیەتی بوونی لە دوولای لێك چوویبا:

١ــ **تەحقیقی**: ئەوەیـە کـە ڕووی لێـك چـوویی بـە حەقیقـەت لـە هـەردوولای لێـك چوویبا ببێ:

سەیوان نەزیری گونبەدی کەیوانە سەبز و ساف

یاخۆ بووە بە دائیرەی ئەنجومی قوبوور(نالی)

سەبزی وسافی ڕووی لێك چـوویيە کـە لەهـەردوو لایـا، چ سـەیوان و چ ئاسمـان، بـە حەقیقەت هەیە.

٢ــ **تەخییلی**: ئەوەیە کە ڕووی لێك چـوویی لـە لایێـك یـان لـە هـەر دوو لای لێـك چوویبا بە حەقیقەت نەبێ بەڵکوو خەیاڵی و ئیدیعایی بێ، بۆ نموونە:

لە هێلانەی زەمین دا وەك شوتور مورغ

منی قودس ئاشیان بێ باڵ و پەڕ مام(نالی)

بێ باڵ و پەڕی کە رووی شوبهاندنە لە شوتور مورغا حەقیقی و لە لایەکەی ترا کە خودی شاعیرە خەیاڵی و ئیددیعاییە.

حیرەت زدە وا دیدە وەکوو حەلقەیی دەرما

بێهوودە نیە عاشقی بێچارە بفەرما (نالی)

حیرەت زدە بوون کە رووی شوبهاندنە لە دیدەیا تەحقیقیە و لە حەلقەی دەرا تەخییلیە.

نوکتە: هێندێ کات رووی شوبهاندن لە پەیوەندی لەگەڵ شوبهێنراوا مەعنایێکی هەیە و لە پەیوەندی لەگەڵ پێ شوبهێنراویشا مەعنایێکی تری هەیە، کە وایە سەنعەتی ئیستیخدامی تیایە.

وەك چاوی بێ حەیا هەموو چاوگەکانی ئەو بێ ئاو

وەك قەولی سپڵە هەموو مەزراکانی ئەو بێ بەر[1]

هەردوو لێك چوویی کە لەم دێڕە شێعرەیا هاتوون لە نەوعێکن کە سەنعەتی ئیستیخدامیان تیایە. رووی شوبهاندن لە لێك چوویی هەوەڵا بێ ئاویە و ئاو لەپەیوەندی لە گەڵ چاوگەیا مەعنای راستەقینەی خۆی هەیە و لەپەیوەندی لەگەڵ چاوی بێ حەیایا مەعنای ئابڕوو و حەیایە. لە لێك چوویی دووهەما رووی شوبهاندن بێ بەریە و بەر لە پەیوەندی لەگەڵ مەزرایا واتای حەقیقی خۆی هەیە و لە پەیوەندی لە گەڵ قەولی سپڵەیا بە مەعنای فاییدەیە.

ج ـ لە باری حیسسی و عەقڵی بوونەوە: لەم بارەوە رووی شوبهاندن دوو جۆرە:

---

[1] چون چشم شوخ همه چشمه هاي او بي آب   چون قول سفله همه كشت هاي او بي بر

١ ــ حیسسی: وەكوو:

سەیلی هیجرەت بەردی بنچینەی لە رەگ هێنامە دەر

باری فیكرەت قەددی راستی تێك شكاندم و ەك فەنەر(نالی)

تێك شكاوی كە رووی شوبهاندنە حیسسیە.

٢ ــ عەقلی: وەكوو:

یا خۆ مەسەلا میسلی نەوا بێت و نەوا بێ

مەشهوور و خەفی هەر وەكوو عەنقا و وەفا بێ (نالی)

رووی شوبهاندن «مشهوور و خەفی» بوونە كە عەقلیە.

نوكتە ١: رووی شوبهاندنی لێك دراویش ئەكرێ حیسسی یا عەقڵی بێت. هەروەها لە رووی شوبهاندنی پرژمارا بۆی هەیە هەموو ئەجزا حیسسی یا عەقڵی بێ و ئەشگونجێ هێندێ لە ئەجزا حیسسی و هێندێكی تر عەقڵی بن.

نوكتە ٢ : بۆ تەعیینی حیسسی یا عەقڵی بوونی رووی شوبهاندن زات و سروشتی رووی شوبهاندن جیا لەدوولای لێك چوویی لە بەر چاو ئەگیرێ بەڵام ئەبێ حەتمەن روون بكرێتەوە كە تەخییلیە یان تەحقیقی. ئەم وەبیر هێنانەوە لەبەر ئەوە بە پێویست زانرا كە رووی شوبهاندنی حیسسی تەخییلی لەگەڵ رووی شوبهاندنی عەقڵی هەڵە نەكرێ.

شیرینی و لە تاڵی و ترشی عیتابی رووت

خاڵت لە سەر جەبین بووەتە دانەی سماق (نالی)

تاڵی و ترشی كە رووی شوبهاندنە لە زات و بوونی خۆیا حیسسیە بەڵام لە دانەی سماقا تەحقیقی و لەخاڵا تەخییلیە.

جۆرەكانی لێك چوویی

جۆرەكانی لێك چوویی لێرەیا بە پێی نموداری ٥ (لە خوارەوە) لێك دراوەتەوە و ژمارەی سەردێرەكانی لەو نموودارە وەگیراوە. چون دوولای لێك چوویی لە باری

حیسسی و عەقڵی بوون و لە باری ساختەوە پیشتر بە دوور و درێژی لێك دراوەتەوە لێرەیا تەنیا نموونەکانی دێنین بەڵام لە جۆرەکانی دیکەی لێك چووییا پێناسەکەشیان دێنین.

١ ــ ١ ــ حیسسی بە حیسسی:

تیژاوی سروشکم وەکوو ئیکسیری سوهەیلە

روخسارەیی زەردم وەکوو ئەوراقی خەزانە (نالی)

دوو لا : روخسارەیی شاعیر و ئەوراقی خەزان، رووی شوبهاندن زەردی.

نالی وەکوو لالە کە شەهیدی غەم و داغە

لەم باغە بفەرموو کە ئەویش لێرە دەنێژم (نالی)

دوولا : نالی و لالە، رووی شوبهاندن : شەهیدی غەم و داغ بوون.

کەژاوەو دار و بار و تەختەیی لوختی لە سەر بوختی

دەناڵێنن لە شەوقی تەیبە وەك ئوستونی حەننانە(نالی)

دوولا: کەژاوە و دار و باری لەگەڵ ئوستوونی حەننانە، رووی شوبهاندن: ناڵاندن لە شەوقا.

٢ ــ ١ ــ حیسسی بە عەقڵی:

سەری هەر مووی بەدەنم تەرزە تەمەننایێکە

گەردشی تووکی سەرم دووکەڵی سەودایێکە (نالی)

دوولا: تووکی سەر و دووکەڵی سەودا، رووی شوبهاندن: رەشی و ئاڵۆزی.

تەنهایی سەمەن بەرگی بەنەوشە کە لەبەر کەن

وەك نووری دڵی موئمین و زوڵماتی گوناهن(نالی)

دوولا: تەنی وەك سەمەنی سپی سەربازان و بەرگی وەنەوشەییان لەگەڵ نووری دڵی

جۆرگەلی لێك چوویی

- ١ـ لە باری حیسسی یا عەقلی بووونی دوولاوە
  - ١ ـ حیسسی بە حیسسی
  - ٢ـ حیسسی بە عەقڵی
  - ٣ ـ عەقڵی بە حیسسی
  - ٤ ـ عەقڵی بە عەقڵی
- ٢ ـ لە باری ساختەوە
  - ١ ـ تاك بە تاك
  - ٢ ـ تاك بە موقەییەد
  - ٣ ـ موقەییەد بەتاك
  - ٤ ـ موقەییەد بە موقەییەد
  - ٥ ـ تاك بە لێك دراو
  - ٦ ـ لێك دراو بە تاك
  - ٧ ـ موقەییەد بەلێك دراو
  - ٨ ـ لێك دراو بە موقەییەد
  - ٩ ـ لێك دراو بە لێك دراو
- ٣ ـ لە باری زیکری کۆڵەکەکانەوە
  - ١ ـرووی شوبهاندن
    - ١ ـ زیکر(موفەسسەل)
    - ٢ ـ حەزف(موجمەل)
  - ٢ ـ کەرەسەی شوبهاندن
    - ١ ـ زیکر(مورسەل)
    - ٢ ـ حەزف(موئەککەد)
  - ٣ ـ حەزفی رووی شوبهاندن و کەرەسەی شوبهاندن بەیەکەوە(بەلیغ)
- ٤ ـ لەباری تازەگیەوە
  - ١ ـ نزیك و سوواو
  - ٢ ـ دووررو تازە
- ٥ ـ لە باری پرژوماریەوە
  - ١ ـ مەلفووف
  - ٢ ـ مەفرووق
- ٦ ـ لەباری بیچمەوە
  - ١ ـ تەسویە
  - ٢ ـ جەمع
  - ٣ ـ مەعکووس یا مەقلووب و تەشابووە
  - ٤ ـ موزمەر
  - ٥ ـ مەشرووت
  - ٦ ـتەفزیل

نموودار ٥

موئمین و زوڵماتی گوناه، رووی شوبهاندن: نووری سپی لە ناو رەنگی تاریکا.

شەوی بەهاری جوانی خەوێ بوو پڕتەشویر

لە فەجری پایزی پیری بەیانی دا تەعبیر (نالی)

دوولا:شەوی بەهاری جوانی و خەوی پڕتەشویر، رووی شوبهاندن: کورتی و ئاڵۆزی.

٣ ـ ١ ـ عەقلی بە حیسسی:

دڵم وەك حاکمی مەعزوولە قوربان

خەڵاتی وەسڵی تۆی مەنزوورە ئەمشەو (نالی)

دوولا: دڵی شاعیر و حاکمی مەعزوول، رووی شوبهاندن: پێویستی بەخەڵات

مەفەرموو دڵ وەکوو ئاوێنە سافە

بەڵێ بەم ئایینە بۆی بووی بە خودبین (نالی)

دوولا: دڵ و ئاوێنە، رووی شوبهاندن: ساف.

وەکوو نەهاری بەهاری درێژ و پایزی کورت

ئەمەل گەلێك و تەویل و عەمەل کەمێك و قەسیر (نالی)

لەم دێڕە شێعرەیا دوو لێك چوویی هاتووە:

لێك چوویی یەکەم: دوولا: ئەمەل و رۆژگاری بەهار، رووی شوبهاندن درێژی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: عەمەل و رۆژگاری پایز، رووی شوبهاندن: کورتی.

٤ ـ ١ ـ عەقلی بە عەقلی:

خزمەتی ئەو پڕهومێدترە   لە دووعاگەلی عابیدانی زۆر[1]

دوولا: خزمەتی مەمدووح و دووعای عابیدان، وجە شبە: مەحەلی ئومێد بوون.

یارەبی خاقانیە دەنگی پەڕی جیبرەئیل   ماڵ و حاڵیان ببێ بە شاری سەبا[2]

---

[1] خدمت او امیدوارترست   از دعاهاي عابدان بسيار (فرخي)

[2] يارب خاقاني است بانگ پر جبرئيل   خانه و كاشانه شان باد چو شهر سبا

دوو لا: یارەب ووتنی خاقانی واتە هەر دووعاییێکی ئەو (شوبهێنراو) و دەنگی پەڕی جیبرەئیل (پێ شوبهێنراو)، رووی شوبهاندن: تەقەددوس.

چەرخ لەم کۆڵانەیا چیە؟ ئاڵقەی درگای راز

عەقڵ لەم مەڵبەندەیا کێیە؟ پاسەوانی رێگای فەنا[1]

دوولا: عەقڵ و پاسەوانی رێگای فەنا، رووی شوبهاندن: مەنع و موزاحیمەت لە گەیشتن بە مەقسوود.

ووتی کە ئەی خاقانی دڵت بوو بە ئاوورگەی میحنەت

رێگای حەزرەت بگرە پێش و گیان لە دەستی ئاوور رزگار بکە.[2]

دوولا: دڵی خاقانی و ئاوورگەی میحنەت، رووی شوبهاندن: سووتان.

١ ـ ٢ ـ تاك بە تاك :

چ جەزبە جەزبەیی زەوئە لە قیندیلی حەرەم دا وا

دەبێ ئینسان لە تەوف دا بسووتێ میسلی پەروانە(نالی)

دوولا:ئینسان و پەروانە،رووی شوبهاندن:لە تەوف دا سووتان.

شاعیر لە وەسفی حوجرەکەی خۆیا ئەڵێ:

نەیبری ئەعزەم وەها تاوی دەدا وەك مەنجەنیق

بۆدەوامی رۆژپەرەستی جەمعی حەربای دێتە ناو(نالی)

---

[1] چرخ در این کوي چیست؟ حلقه درگاه راز

عقل در این خطه کیست؟ شحنه راه فنا (خاقاني)

[2] گفت کاي خاقاني آتشگاه محنت شد دلت

راه حضرت گیر و جان از دست آتش کن رها

دوولا:حوجره و مەنجەنیق، رووی شوبهاندن:گەرمی.

سۆقی لە فەقرو فاقە وەکوو فاقە فاقی دا

تەسبیحی دام و دانەیە، ریشی دووفاقی فاق(نالی)

دوولا:سۆق و فاقە، رووی شوبهاندن:فاق دان (کزو لاواز بوون).

٢ــ٢ــ تاك بە موقەییەد:

تۆنەو شوکوفتە وەردی، من مایلم بەزەردی

تۆ هەمسەرت نەسیمە، من هەمدەمم لەهیبە(نالی)

دوولا:موخاتەب و نەو شوکوفتە وەرد (موقەییەد بەسیفەت)، رووی شوبهاندن: سووری و پاراوی و ناسکی.

سەربەردە بازی ڕێتە، تەن تەختەبەندی جێتە

دڵ مەیلی خاکی پێتە، ڕۆح ماڵی خۆتە بیبە(نالی)

لێك چویی یەکەم: دوولا: سەر و بەردەبازی ڕێگە، رووی شوبهاندن: لە ژێر پا دانان.

لێك چوویی دووهەم: تەن و تەختەبەندی جێگا(موقەییەد بە ئیزافە)، رووی شوبهاندن: لە سەر دانیشتن.

شاعیر لە وەسفی سەربانی حوجرەکەی خۆیا ئەڵێ:

هەر لە سەربان دار بە داری رایەڵی بژمێرە وەك

لا پەراسووی بارگێرێکی کە زیندوو بێ بە ناو(نالی)

دوولا: سەربان و لاپەراسووی بارگێریکی کە زیندوو بێ بە ناو (موقەییەد بە سیفەت)، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

تا بەکەی وەك راوییە و وەك سانییەی سێ پەل شکاو

بێ تەواف و سەعی و عەمرە هەر بخەوم و هەر بخۆم(نالی)

دوولا: شاعیر و راوییە و سانییەی سێ پەل شکاو (موقەییەد بە سیفەت)، رووی شوبهاندن: خواردن و خەوتن.

٣ـ٢ـ موقەییەد بەتاك:

لە هێلانەی زەمین دا وەك شوتور مورغ

منی قودس ئاشیان بێ باڵ و پەڕ مام(نالی)

دوولا: شاعیری قودس ئاشیان (موقەییەد بەسیفەت) و شوتور مورغ (تاك)، رووی شوبهاندن: بێ باڵ و پەڕ مان.

فەسڵی هاوینی جەهەننم، فەسڵی ئێستای زەمهەریر

زەمهەریر کەی وا بەتەئسیرە و جەهەننم وا بەتاو(نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: فەسڵی هاوینی حوجرە(موقەییەد بە ئیزافە) و جەهەننم (تاك)، رووی شوبهاندن: گەرمی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: فەسڵی ئێستای حوجرە (موقەییەد بە ئیزافە) و زەمهەریر(تاك)، رووی شوبهاندن: ساردی.

شوکور نالی سەری خەسمت وەکوو گۆ

بەخاری نەك بەیاری کەوتە بەر شەق(نالی)

دوولا: سەری خەسمی نالی(موقەییەد) و گۆ(تاك)، رووی شوبهاندن: کەوتنە بەرشەق.

٤ـ٢ـ موقەییەد بە موقەییەد:

شەفیری چاڵی شۆری هەر دەڵێی لەعلی نمەك پاشە

حەفیری چاهی وشکی هەر دەڵێی چاهی زەنەخدانە(نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: شەفیری چاڵی شۆری (موقەییەد بە ئیزافە و سیفەت) و لەعلی نمەك پاش (موقەییەد بە سیفەت).

لێك چوویی دووهەم: دوولا: حەفیری چاهی وشکی (موقەییەد) و چاهی زەنەخدان (موقەییەد)

چ حوجرە؟ حوجرەیی عولیا، کەوا نەعلەینی خوددامی

دوڕی تاجی سەری قوتب و وەلیی و شاه و سوڵتانە(نالی)

دوولا: نەعلەینی خوددامی (موقەییەد بەئیزافە) و دوڕی تاجی سەری قوتب ...(موقەییەد بە ئیزافە).

دارو بەردی پەنجەرەی وەك نەسجی بەیتی عەنکەبووت

مەنعی هیچ ناکا حەتا مێشیش کە خۆی لێدا بە تاو(نالی)

دوولا: دارو بەردی پەنجێرەی حوجرە(موقەییەد بەئیزافە) و نەسجی بەیتی عەنکەبووت (موقەییەد بە ئیزافە).

تیژاوی سرووشکم وەکوو ئیکسیری سوهەیلە

روخسارەیی زەردم وەکوو ئەوڕاقی خەزانە(نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: تیژاوی سوروشکی شاعیر(موقەییەد بە ئیزافە) و ئیکسیری سوهەیل (موقەییەدبەئیزافە)، رووی شوبهاندن: ئەسەر بەخشی.

لێگ چوویی دووهەم: دوولا: روخسارەیی زەردی شاعیر (موقەییەد بە سیفەت و ئیزافە) و ئەوراقی خەزان (موقەییەد بە ئیزافە) رووی شوبهاندن: زەردی.

خاڵت چیە؟ دانەی گەنمی جەننەتی رووتە

چاووت چیە؟ فیتنەی حەرەمی قیبلەیی ئەبرۆ (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: خاڵی مەعشووق (موقەییەد بە ئیزافە) و دانەی گەنمی جەننەتی روو (موقەییەد بە ئیزافە)، رووی شوبهاندن: فریو دەری.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: چاوی مەعشووق (موقەییەد بە ئیزافە) و فیتنەی حەرەمی قیبلەیی ئەبرۆ (موقەییەد بە ئیزافە)

٥ ــ٢ــ تاك بە لێك دراو:

مەڵێ دەشتە، دنیا هەموو خانێکە ئەم حەوشە

چ حەوشێکە کە ئافاقی حەسار ئەفلاکی سەربانە (نالی)

دوولا: دەشت و حەوشەی خانی دونیا، ڕووی شوبهاندن: پان و بەرینی.

تا سەری زوڵفت لە سەر ڕوو حەلقە دا

من وەکوو ماری سەر ئاگر خەم دەخۆم (نالی)

دوولا: شاعیر (تاك) و ماری سەر ئاگر (لیك دراو)، ڕووی شوبهاندن: خەم خواردن.

تکە ئاونگی سەر گەڵای زەردم خەستە و دەردەداری چی، دەردم (هێمن)

دوولا: شاعیر (تاك) و تکەئاونگی سەر گەڵای زەرد (لێك دراو).

٦ــ٢ــ لێك دراو بە تاك:

موو لە سەر سەرم ئەڵێی تیغە مژۆڵ لە سەرچاوم ئەڵێی خنجێرە[1]

لێك چوویی یەکەم: دوولا: موو لە سەر سەری شاعێر (لێکدراو) و تیغ (تاك)

لێك چوویی دووهەم: دوولا: مژۆڵ لە سەر چاوی شاعێر (لێکدراو) و خنجێر (تاك)

٧ــ٢ــ موقەییەد بە لێك دراو:

غوباری ئەو شەو و ڕۆژەن ڕیشی ماش و برنج

کە تێکەڵن شەبەهی سوبح و شام و شیر و قیر (نالی)

دوولا: ڕیشی ماش و برنج (موقەییەد بە سیفەت) و سوبح و شام و شیر و قیر (لێك دراو)، ڕووی شوبهاندن ڕەنگی تێکەڵی ڕەش و سپی.

زەریری جونبوشی تەخت و مەحەففەی مەخمەڵی سەوزی

دەڵێی تەسبیحی مورغانە لە سەر تەختی سولەیمانە (نالی)

---

1 موي بر فرق گوئيم تيغ است مژه بر ديده گوئيم نيش است

دوولا: زەریری جونبوشی تەخت و مەحەففە (موقەییەد بەئیزافە) و تەسبیحی مورغان لەسەر تەختی سولەیمان(لێك دراو)، رووی شوبهاندن: ئاواز لێوە هەستان.

سۆفی لە فەقر و فاقە وەکوو فاقە فاقی دا

تەسبیحی دام و دانەیە، ریشی دووفاقی فاق (نالی)

دوولا: تەسبیحی سۆفی (موقەییەد بە ئیزافە) و دام و دانە(لێك دراو)، رووی شوبهاندن: فریوکاری.

٨ ـ٢ـ لێك دراو بە موقەییەد:

سەبزە لە دەوری گوڵ تەڕە وەك خەتی روویی یار

یا پووشی وشك و زوورە وەکوو ریشی کاکە سوور (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: سەبزە لە دەوری گوڵ (لێك دراو) و خەتی رووی یار(موقەییەد بە ئیزافە)، رووی شوبهاندن: تەڕی و گەشی.

دوودی سەر میچی گولەنگی لەت لەتی دەسرازە کۆن

بان و دیواری بە میسلی لانکەیی ئەجزا شکاو (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: دوودی سەرمیچ(لێك دراو) گولەنگی لەت لەتی دەسرازە کۆن (موقەییەد بە سیفەت و ئیزافە)، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لەسەر بوختی

دەناڵێنن لە شەوقی تەیبە وەك ئوستوونی حەننانە(نالی)

دوولا: کەژاوە و دار و بار و تەختەیی لوختی لە سەر ووشتری بوختی (لێك دراو) و ئوستوونی حەننانە (موقەییەد بە سیفەت)، رووی شوبهاندن: ناڵاندن لەشەوقا.

٩ـ٢ـ لێك دراو بە لێك دراو:

فەزا بەحری موحیت و ووشتری تێدا سەفینەی بەڕ

سەرابی میسلی نیل و دیجلە و جەیحون و عوممانە (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: فەزا و ووشتر (لێك دراو) و بەحری موحیت و سەفینە (لێکدراو)، رووی لێك چوواندن: ئاڵۆزە.

قەتاری زەنگ وقوڕی ئوشتر و ئێستر لە سەر کێوان

دەڵێی زیرەی سەدای قاز وقولینگی ئەو جی کەیوانە (نالی)

دوولا: قەتاری زەنگ و قوڕی ئوشتر و ئیستر لە سەر کێوان (لێك دراو) و زیرەی قاز و قولینگ لە ئەوجی کەیوان (لێك دراو)، رووی شوبهاندن: زیرەی سەدا.

زولفت کە لە سەر روو بە خەم و تابشە ئەمڕۆ

دوودی سیەهی عوودە لەسەر عاریزی پشکۆ (نالی)

دوولا: زولف لە سەر روو (لێك دراو)، دوودی عوود لە سەر پشکۆ (لێك دراو)، رووی شوبهاندن: رەشی لەسەر سووری.

شوعاعی رووت لە گەردن دا دیارە دڵ دەسووتێنێ

بنازم بەم تەجەللایە چ خورشید و بلوورێکە (نالی)

دوولا: شوعاعی روو لە گەردن دا (لێك دراو) و تەجەللای خورشید لە بلووردا (لێکدراو)، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

لالەن بە بەدەن، ئەتڵەسی ئەخزەر کە لەبەر کەن

نەو روستە گوڵن بەستە لەگەڵ دەستە گیاهن (نالی)

دوولا: سەربازان بە بەرگی ئەتڵەسی سەوز و رووی وەکوولالەوە (لێك دراو) و نەوروستە گوڵ بەستە لە گەڵ دەستە گیاه(لێکدراو)، رووی شوبهاندن: سەوزی و سووری تێکەڵ بەیەك.

لێك چوویی تەمسیل:

نەوعێکە لە لێك چوویی لێك دراو بە لێك دراو کە عونسوری زەمان و جەرەکەت لە رووی شوبهاندنەکەیا دەور ئەبینن.

لە نەفخی سوور و نەشری بەعسەتی دینی حەق ئیحیا بوو

لە قەبری جاهیلییەت هاتە دەر هەرچی موسوڵمانە (نالی)

دوولا: نەشری بەعسەت و هاتنە دەر لە جاهیلییەت و نەفخی سوور و هاتنەدەر لە قەبر، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

حیفزت شەبان و ئێمە رەمە و ئەو لەعینە گورگ

ئەم نەفسە گورگە مێشە لەگەڵ ئەو بەدئەختەرە (نالی)

دوولا:حیفزی تۆ وئێمە و ئەو لەعینە لەگەڵ شەبان و رەمە و گورگ، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

١ ـ ١ ـ ٢ ـ موفەسسەل: لێك چوویێکە کە رووی شوبهاندنەکەی زیکر کرابێ.

سەراپا هەر وەکوو حەلقەی زرێ پەروێزەیی خوێنم

بە یەك یەك تیری موژگانی زرێ دۆزت برینداریم (نالی)

دوولا: سەراپای شاعیر و حەلقەی زرێ، رووی شوبهاندن: پەروێزەیی خوێن بوون.

گریە بە خوڕ دیتە خوار هەر وەکوو عەینی بەهار

خۆش بووەتە ئابشار مەدمەعی سەرشاری من (نالی)

دوولا: گریە و عەینی بەهار، رووی شوبهاندن: بە خوڕ هاتنە خوار.

چ رێگێکی سپی واشە، ئەوندەی کەهکەشان دوورە

چ سەحراییکی شین رەنگە بە قەد نۆ ئاسمان پانە (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: رێگە و کەهکەشان، رووی شوبهاندن: دووری.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: سەحرا و نۆئاسمان، رووی شوبهاندن: پانی.

ئەو دەلاقەی تێ دەخا چشت و مەکی پێدا دەبا

من لەوێ حەیران دەبم وەك ماڵ براو و ماڵ براو (نالی)

دوولا: شاعیر و ماڵ بڕاو، ڕووی شوبهاندن: حەیران بوون.

٢ـ ١ ـ ٣ ـ موجمەل : لێك چوویێکە کە ڕووی شوبهاندنەکەی زیکر نەکرابێ.

کەوا زەرتابی یەکتایی دەڵێی خورشیدی ئافاقە

مەڵێ خورشیدی ئافاقە بڵێ مێهری کەوا تاقە (نالی)

دوولا: کەوا و خورشید، ڕووی شوبهاندن: درەوشانەوە کە زیکر نەکراوە.

تەنی حاجی لە سەر چوارچێوەیی ناجی دەڵێی نەعشە

لوعابی خۆر لە سەر ئیحرامی وەك کافووری ئەکفانە (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: تەنی حاجی و نەعش، ڕووی شوبهاندن: زیکر نەکراوە.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: لوعابی خۆر و کافووری ئەکفان، ڕووی شوبهاندن: سپییێتیە کە زیکر نەکراوە.

بزەی دەرمانی دەردی دەردەداران

وشەی وەك بەختەبارانی بەهاران(هێمن)

دوولا: وشەی کیژ و بەختە بارانی بەهاران، ڕووی شوبهاندن: دەر نەبڕاوە.

سەمای پەریانە دەتگوت لار و لەنجەی

پەڕی گوڵ دەییەشاندن دەست و پەنجەی (هێمن)

دوولا: لار و لەنجەی کیژ و سەمای پەریان، ڕووی شوبهاندن: نەووتراوە.

هەڵی نا جێی ئەوان و وەك کرێوە لە لاقانی وەرێنا هەر لەوێوە (هێمن)

دوولا: ڕێگا ڕۆیشتنی کابرا و کرێوە، ڕووی شوبهاندن: سورعەت کە نەهێنراوە.

١ـ ٢ ـ ٣ ـ مورسەل : لێك چوویێکە کە کەرەسەی لێك چوواندنی زیکر کرابێ.

بە کاری نایە بەرگی جوان و مومتاز کچێکی چاوی دووروابێ وەکوو باز (هێمن)

دوولا: کچ و باز، ڕووی شوبهاندن: چاو دووروان، کەرسەی لێك چوواندن: وەکوو.

لە ژاری تاڵترە خۆراکی چەوری کچێك وەك ڕۆژ نییێتە دەر لە هەوری (هێمن)

دوولا: کچ و رۆژ، رووی شوبهاندن: لە هەور نەهاتنە دەر، کەرەسەی لێك چوواندن: وەك.

شەوێکی رەش وەکوو بەختی ئەسیران

وەکوو دوارۆژی زۆردار و ئەمیران (هێمن)

دوولا: شەو وبەختی ئەسیران، رووی شوبهاندن: رەشی، کەرەسەی لێك چوویی: وەکوو.

گوێم دەیە ئەی دیدەمەستی قیت و قۆز

با بنالێنم وەکوو بلوێر بەسۆز (هێمن)

دوولا: شاعیر و بلوێر، رووی شوبهاندن: بەسۆز نالاندن، کەرەسەی لێك چوویی: وەکوو.

کەوتمە نێو چاڵی دیلی وەك مەمێ   یایە زین لە کوێیە هاواری کەمێ (هێمن)

دوولا: شاعیر و مەم، رووی شوبهاندن: کەوتنە ناو چاڵی دیلی، کەرەسەی لێك چوویی: وەك.

٢ ــ ٢ ــ ٣ ــ موئەککەد: لێك چوویێکە کە کەرەسەی لێك چوواندنی زیکر نەکرابێ.

دەروونی پیاو خراپانە شەوەزەنگ

کە داخنرێ بە بوغز و کینە و ژەنگ (هێمن)

دوولا: شەوەزەنگ و دەروونی پیاو خراپان، رووی شوبهاندن: ئاخنران بە بوغز و کینە و ژەنگ. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

زولف نا سیەه ماری بەئازاری دڵی زار

گاهێ لە یەسارن بەجەفا گە لە یەمینن (نالی)

دوولا: زولف و مار، رووی شوبهاندن: بەئازار بوون. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

هەر لەحزە دەڵێم من سەگی درگام و رەقیبیش

دێتە سەر و چاووم کە منیش سەگ مەگەسێکم (نالی)

دوولا: رەقیب و سەگ مەگەس، رووی شوبهاندن: هاتنە سەرو چاو. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

هەنی جوانتر لە مانگی ئاسمانی

پەڕی ڕەشدالّی بوو ئەبرۆی کەمانی (هێمن)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: هەنی و مانگی ئاسمانی، رووی شوبهاندن: جوانی. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

لێك چوویی دووهەم: ئەبرۆ و پەڕی رەشدالّ، رووی شوبهاندن: رەشی. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

لاسە شۆڕێك بووم غەنیمی دوژمنان

ئێستە ئەنگواوم بە تیری چلّکنان(هێمن)

دوولا: شاعیر و لاسەشۆڕ، رووی شوبهاندن: غەنیمی دوژمنان بوون. کەرەسەی لێك چوویی زیکر نەکراوە.

٣ ـ ٣ ـ بەلیغ : لێك چوویێکە کە رووی شوبهاندن و کەرەسەی لێك چوویی هیچکامیان زیکر نەکرابێ.

لە کن تۆ خار و خەس گولّزارە بێ من

لە کن من خەرمەنی گولّ خارە بێ تۆ (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: خار و خەس و گولّزار.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: خەرمەنی گولّ و خار.

عاشق ـ دەڵێ ـ نابێ کە بدا خۆی لە داووم

زولّفم کە هەموو داوە، هەموو دانەیە خالّم (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: زولّف و داو.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: خالّ و دانە.

غیلمانە گوتم، خاڵی لەتیفت کە لەسەردا

ئەم قیبلە برۆیانە کە غارەتگەری دینن (نالی)

دوولا: خاڵی لەتیفی یار و غیلمان.

لە بن خاکی مەغاکی ئاتەشینی لەعلی لەب تەشنە

لە سەر ئابی سەرابی سەروی سیرابی موغەیلانە (نالی)

دوولا: موغەیلان و سەروی سیراب.

لە شەوقی روویی شەمع و زولفی دوود و تورڕەیی مەجمەر

سپەند و عوود و پەروانە، بخور و غالیە سووتن (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: روو و شەمع.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: زولف و دوود.

لێك چوویی سێهەم: تورڕە و مەجمەر.

١ـ ٤ ـ نزیك و سواو: لێك چوویێکە کە ئاسان و لە بەر چاوبێ و زەینی هەموو کەس بۆی بچێ و پێشتر زۆر بە کار هێنرابێ.

عاشق ـ دەڵێ ـ نابێ کە بدا خۆی لە داووم

زولفم کە هەموو داوە، هەموو دانەیە خاڵم (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: زولف و داو، رووی شوبهاندن: ئەسیر کردن.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: خاڵ و دانە، رووی شوبهاندن: فریو دان بۆ ئەسیر کردن.

تیژاوی سوروشکم وەکوو ئیکسیری سوهەیلە

روخسارەیی زەردم وەکوو ئەوراقی خەزانە (نالی)

لێك چوویی دووهەم: دوولا: روخسارەیی شاعیر و ئەوراقی خەزان، رووی شوبهاندن: زەردی.

تۆ نەوشکوفتە وەردی، من مایلم بە زەردی

تۆ هەمسەرت نەسیمە من هەمدەمم لەهیبە (نالی)

دوولا: مەعشووق و نەو شکوفتە وەرد، رووی شوبهاندن: جوانی و پاراوی.

٢ــ ٤ ــ دوور و تازە: لێك چوویێکە کە شاعێر بە بیرتیژی خۆی پێی گەیشتبێ و زەینی کەم کەس بۆی بچێ و پێشتر بە کار نەهێنرابێ.

بنوارە ووشکە سۆفی و رەقسی بە هەلهەلە

دیسان لە بەحری ووشکی هەوا کەوتە پێ مەلە (نالی)

دوولا: رەقسی سۆفی و پێ مەلە لە هەوادا، رووی شوبهاندن: ئالۆزە.

دوودی سەر میچی گوڵەنگی لەت لەتی دەسرازە کۆن

بان و دیواری بەمیسلی لانکەیی ئەجزا شکاو (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: دوودی سەر میچ و گوڵەنگی لەت لەتی دەسرازە کۆن، رووی شوبهاندن: ئالۆزە.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: بان و دیواری حوجرە و لانکەی ئەجزا شکاو، رووی شوبهاندن: ئالۆزە.

کەللە وەك جەڕڕەی شەرابی پڕنیشات و تەڕدەماغ

شێری نەڕ، ئاهوویی بەڕ، گورگی سەفەر، قەمچی نەچێژ (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: کەللەی گوێ درێژەکەی شاعیر و جەڕەی شـەراب، رووی شوبهاندن: پڕنیشاتی و تەڕدەماغی.

دەخیلت بم نەخیلی یا روتابی   وەها شیرین و سینە نەرم و دڵ ڕەق (نالی)

دوولا: مە عشووق و روتاب، رووی شوبهاندن: شیرینی و سینە نەرمی و دڵ ڕەقی.

هەر لەحزە دەڵێم من سەگی درگام و رەقیبیش

دێتە سەر و چاووم کە منیش سەگ مەگەسێکم (نالی)

لێك چوویی دووهەم: دوولا: رەقیب و سەگ مەگەس، رووی شوبهاندن: هاتنە سەر و چاوی شاعیر.

١ــــ ٥ ــــ مەلفووف: ئەگەر زیاتر لە یەك دانە لێك چوویی لە ووتەیا هاتبێ و شوبهێنراوەکانیان بە یەکەوە وەهەر وەها پێ شوبهێنراوەکانیشیان بە یەکەوە زیکرکرابێ پێی ئەڵێن لێك چوویی مەلفووف.

کاسە و کەوچك، حەسیر و بەڕ لە ئاودا هەر وەکو

کیسەڵ و ماسی و جلە دێن و دەچن پرژ و بڵاو (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: کاسە و کیسەڵ، رووی شوبهاندن: کەوتنە سەر ئاو.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: کەوچك و ماسی، رووی شوبهاندن: کەوتنە سەر ئاو.

لێك چوویی سێهەم: دوولا: حەسیر و بەڕ لەگەڵ جلە، رووی شوبهاندن: کەوتنە سەر ئاو.

وەکوو نەهاری بەهاری درێژ و پایزی کورت

ئەمەل گەلێك و تەویل و عەمەل کەمێك و قەسیر (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: ئەمەل و رۆژگاری بەهار، رووی شوبهاندن: درێژی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: عەمەل و رۆژگاری پایز، رووی شوبهاندن: کورتی.

٢ــــ ٥ ــــ مەفرووق : ئەگەر زیاتر لە یەك دانە لێك چوویی لە ووتەیا هاتبی و شوبهێنراوی هەر لێك چوویێك لە گەڵ پێ شوبهێنراوەکەیا یەك جێ زیکر کرابێ پێی ئەڵێن لێك چوویی مەفروق.

ریاحین پەرچەم و لالە کولاە و یاسەمەن تورڕە

بەنەفشە خاڵ و نەرگس چاو و گوڵ زار و سەمەن ساقن (نالی)

لەم دێڕە شێعرەیا حەوت لێك چوویی هاتووە. لێك چوویی یەکەم: دوولا: پەرچەم و ریاحین.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: كولاه و لاله.

لێك چوویی سێهەم: دوولا: توڕڕه و یاسەمەن.

لێك چوویی چوارەم: دوولا: خاڵ و بەنەفشه.

لێك چوویی پێنجەم: دوولا: چاو و نەرگس.

لێك چوویی شەشەم: دوولا: زار و گوڵ.

لێك چوویی حەوتەم: دوولا: ساق و سەمەن.

لەبت میم و قەدت ئەلف و زولف چیم دەزانی بەم سیانه تالیبی چیم (نالی)

له نیوه دیڕی هەوەڵا سێ لێك چوویی هاتووه:

لێك چوویی یەكەم: دوولا: لەب و میم.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: قەد و ئەلف.

لێك چوویی سێهەم: دوولا: زولف و چیم.

شامی هەموو نەهار و فوسوولی هەموو بەهار

تۆزی هەموو عەبیر و بوخاری هەموو بوخوور (نالی)

لەم دێڕه شێعرەیا چوار لێك چوویی هاتووه:

لێك چوویی یەكەم: دوولا: شام و نەهار.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: هەموو فوسوول و بەهار.

لێك چوویی سێهەم: دوولا: تۆز و عەبیر.

لێك چوویی چوارەم: دوولا: بوخار و بوخوور.

١ـ ٦ ـ تەسویه: لێك چوواندنی چەند شته به یەك شت.

به جان سەختی و دڵبەردی من و تۆ بەعەینی هەر وەكوو پۆڵا و بەردین (نالی)

دوولا: شاعیر و مەعشووق لەگەڵ پۆڵا و بەرد، رووی شوبهاندن: رەقی و سەختی.

موویێك دەرئەكەوێ له لەشی من و پشتوێنەی تۆ

نوختەیێك دێتەوە لە دڵی من و دەمی تۆ[1]

لێك چوویی یەكەم: دوولا: لەشی شاعێر و پشتوێنەی مەعشووق (شوبهێنراو) لەگەڵ موو (پێ شوبهێنراو)

لێك چوویی دووهەم: دوولا: دڵی شاعێر و دەمی مەعشووق (شوبهێنراو) لەگەڵ نوختە (پێ شوبهێنراو)

٢ب ـ ٦ ـ جەمع : لێك چواندنی یەك شتە بە چەند شت و دوو جۆری هەیە، یەكی ئەوە كە رووی شوبهاندن لە بەینی شوبهێنراو و هەموو پێ شوبهێنراوەكانا یەكێ بێت، دووهەم ئەوە كە شوبهێنراو لەگەڵ هەر كام لە پێ شوبهێنراوەكانا رووی شوبهاندنێكی جیاوازی ببێ. لە خوارەوە نموونەی هەر دوكیان ئەخەینە بەر چاو.

جۆری ئەوەڵ:

شەوێكی رەش وەكوو بەختی ئەسیران

وەكوو دواڕۆژی زۆردار و ئەمیران (هێمن)

دوولا: شەو (شوبهێنراو) و بەختی ئەسیران (پێ شوبهێنراوی یەكەم) و دواڕۆژی زۆردار و ئەمیران (پێ شوبهێنراوی دووهەم)، رووی شوبهاندن: رەشی.

شكەنجی عەرز و توولی زولفت بێ سەرەنجامە

مەسەل توولی ئەمەل، عومری خزر، زنجیری سەودامە (نالی)

دوولا: شكەنجی عەرز و توولی پێچی زولف (شوبهێنراو) و توولی ئەمەل (پێ شوبهێنراوی یەكەم)، عومری خزر (پێ شوبهێنراوی دووهەم) و زنجیری سەودا (پێ شوبهێنراوی سێهەم)، رووی شوبهاندن: بێ سەرەنجامی.

خەندەی نەفەسی تۆ بوو وەكوو سوبح و نەسیمی

یا گوڵ دەمی پشكووتن وعەتری وەرەقی بوو(نالی)

---

[1] یك موي خیزد از تن من وز میان تو   یك نقطه آید از دل من وز دهان تو (منطقي رازي)

دوولا: خەنـدەی نەفەسـی مەعشـووق (شـوبهێنراو) و سـوبح و نەسـیمی (پـێ شوبهێنراوی یەکەم) و دەمی پشکووتنی گوڵ و عەتری وەرەقی (پێ شوبهێنراوی دووهەم).

جۆری دووهەم:

عەیب و لەعبی خەلقی کرد تا یاری خستە داوی خۆی

خەسمەکەی من کەلبی ئاهووگیرە، خیرسی لاعیبە (نالی)

دوولا: خەسمی شاعیر(شـوبهێنراو) و کـەلبی ئـاهووگیر (پـێ شـوبهێنراوی یەکـەم)، رووی شـوبهاندن: پەسـتی و خیرسـی لاعیـب (پـێ شـوبهێنراوی دووهـەم)، رووی شوبهاندن: لەعب کردن.

مەڵێ رێگەی کەشەندە یا کوشەندە ئەژدەرە یاخۆ

کەمەندە یا تەنابی خێوەتی گەردوونی گەردانە (نالی)

دوولا: رێگـە (شـوبهێنراو) و کوشـەندە ئـەژدەر (پـێ شـوبهێنراوی یەکـەم)، رووی شـوبهاندن: کوشـەندەیی، و کەمەنـد (پـێ شـوبهێنراوی دووهـەم)، رووی شـوبهاندن: گیرۆدە کردن، و تەنابی خێوەتی گەردوونی گەردان (پێ شـوبهێنراوی سێهەم)، رووی شوبهاندن: بێ کۆتایی بوون.

٣ـــ ٦ ـــ مـەعکووس یـا مـەقلووب و تەشـابوە: پێناسـەگەل و نموونەگـەل و ئیستیلاحگەلی جۆراوجۆر بۆ ئەم جـۆرە لێـك چـوویە لـە کتێبگـەلی بـەیانا هـاتووە و تێکەڵ کردنی ئەم پێناسەگەل و نموونەگەلە بووەتە هۆی ئاڵۆزکانی ئەم مەبحەسـە لـە زانسـتی بـەیان. لـە خـوارەوە دەسـت ئەدەینـە بـەراوەردکردن و لێـك دانـەوەی ئـەم پێناسەگەلە:

١ ـ ئەوەڵ شوبهێنراوێك ئەشوبهێنن بە پێ شوبهێنراوێك و پاشان جێـی شـوبهێنراو و پــێ شــوبهێنراوەکە ئــەگۆڕن یــانی پــێ شــوبهێنراو دێننــە جێــی شــوبهێنراو و شوبهێنراویش دێننە جێی پێ شوبهێنراو. رووی شوبهاندنیش ئەگۆڕدرێ:

لە سمی چوارپێیان و تۆزی سپا　　　زەوی مانگ ڕوو و زەوی رووی مانگ[١]

لێك چوویی یەکەم: دوولا: زەوی و مانگ، رووی شوبهاندن: درەوشانەوە کە لێرەیا بە ووشەی مانگ روو دەربڕاوە.

لێك چوویی مەعکووس: رووی مانگ و زەوی، رووی شوبهاندن: تاریکی.

نموونەیەکی تر:

پشتی زەوی وەکوو رووی فەلەك لەبەر سیلاح

رووی فەلەك وەك پشتی زەوی لەبەر تۆز[٢]

لێك چوویی یەکەم: دوولا:پشتی زەوی و رووی فەلەك، رووی شوبهاندن: درەوشانەوە.

لێك چوویی مەعکووس: دوولا: رووی فەلەك و پشتی زەوی، رووی شوبهاندن: تاریکی.

مووم و رووم سپی بوو و رەش　　　روو بوو بە موو و موو بوو بە رووم[٣]

لێك چوویی یەکەم: دوولا: روو و موو، رووی شوبهاندن: رەشی.

لێك چوویی مەعکووس: موو و روو، رووی شوبهاندن: سپییێتی.

خەزرا دەڵێی زەمینە بە چین و خەتایەوە

غەبرا دەڵێی سەمایە بە شەمس و سوهایەوە (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: خەزرا (ئاسمان) و زەمین، رووی شوبهاندن: جوانی و بۆن خۆشی.

---

[١] زسم ستوران و گرد سپاه　　زمین ماه روي و زمین روي ماه

[٢] پشت زمین چو روي فلك گشته از سلاح　　روي فلك چو پشت زمین گشته از غبار

[٣] مویم و رویم سپید گشت و سیاه　　روي شد موي و موي شد رویم

لێــك چــوویی مــەعكووس: دوولا: غــەبرا (زەوی) و ســەما(ئاسمــان)، ڕووی شوبهاندن: درەوشانەوە و ڕوناكی.

٢ ـ ئەوەڵ شتێ بە شتێك ئەشوبهێنن و پاشان بە هەڵ گێڕانەوەی ئەو لێك چوویيە و گۆڕانی جێگای شوبهێنراو و پێ شوبهێنراو لێك چوویێكی تـر ساز ئەكـەن هـەر بـەو ڕووی شوبهاندنەوە. كە وایە جیاوازی ئەم نەوعە لە لێك چوویی عەكس لەگـەڵ نـەوعی پیشووا ئەوەیە كە لەوێ لەگەڵ هەڵ گێڕانەوەی لێك چوویيەكەیا ڕووی شـوبهاندنەكەی ئەگۆڕدرێ بەڵام لێرەیا ڕووی شوبهاندن ناگۆڕدرێ.

دڵی من وەكوو دەمی تەنگی بوتان دەمی تەنگی بوتان وەك دڵی من[1]

لێك چوویی یەكەم: دوولا: دڵی شاعیر و دەمی جوانان، ڕووی شوبهاندن: تەنگی.

لێـك چـوویی مـەعكووس: دوولا: دەمـی جوانـان و دڵـی شـاعیر، ڕووی شـوبهاندن: تەنگی.

ئەم نەوعە لە لێك چوویی مەعكووس لە هێندێ كتێبی مەعانی و بەیان و بـەدیعا لـە ژێر سەردێڕی «تەشابوە»دا هاتووە.

٣ ـ پێ شوبهێنراو ئەبێ كامڵتر و مەشهوورتر بێ لە شوبهێنراو، بۆچی چونكە ئەوە شوبهێنراوە كە ئەبێ لە پێ شوبهێنراو ڕەنگ و جەلا و كەماڵ وەربگرێ. بـەڵام هێنـدێ جار بۆ موبالیغە یا بە هۆی تەناسییەوە ئەم ئەسڵە مەعكووس ئەكرێ و پێ شوبهێنراو ئەشوبهێنرێ بە شوبهێنراو. كەوایە لە لێك چوویی مـەقلووب یـا مەعكووسـا شـوبهێنراو ئەكەن بە پێ شوبهێنراو بە ئیددیعای ئەوە كە ڕووی شوبهاندن لەما بەهێزترە. وەكـوو لەم نموونەی خوارەوەیا ئەبینین:

پەپكە خواردنی ئەفعی لە كەمەندت ئەچێ

ئاگر لە نێزەی دێو بەندت ئەچێ

---

[1] دل من چون دهن تنگ بتان دهن تنگ بتان چون دل من

بیر و فکر لە ڕۆیشتنی سەمەندت ئەچێ

هەتاو لە هیممەتی بوڵندت ئەچێ[1]

لەم دوو دێڕ شێعرەیا چوار لێك چوویی هاتووە(هەر نیوە دێڕی لێك چوویێك):

لێك چوویی یەکەم: دوولا: ئەفعی و کەمەندی مەمدووح، ڕووی شوبهاندن: پێچ خواردنی ترس هێنەر.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: ئاگر و نێزەی دێوبەندی مەمدووح، ڕووی شوبهاندن: سووتانەوەی جێگاکەی.

لێك چوویی سێهەم: دوولا: بیر و ڕۆیشتنی سەمەندی مەمدووح، ڕووی شوبهاندن: تیژی و سورعەت.

لێك چوویی چوارەم: دوولا: ڕۆژ و هیممەتی مەمدووح، ڕووی شوبهاندن: بوڵندی.

عەرعەر عەدیلی قەددیە یەعنی بەرابەرن

سونبول شەبیهی زوڵفیە فەرقی نیە موویێ (نالی)

لێك چوویی یەکەم: دوولا: عەرعەر و قەددی مەعشووق، ڕووی شوبهاندن: ڕێکی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: سونبول و زولف، ڕووی شوبهاندن: ڕەشی و خاوی و بۆن خۆشی.

یەمی دیدە پڕ لە مەرجان، وەك یەشمی ئابدارە

شەبەیە شەبیهی زوڵفی سیاهی وەك زوخاڵی (نالی)

لێك چوویی دووهەم: دوولا: شەبە و زوڵفی سیاە، ڕووی شوبهاندن: ڕەشی.

٤ ـ ٦ ـ موزمەر: لێك چوویێکە کە لە ووتەیا بە جۆرێك هاتبێتە دەربڕین کە بە ڕواڵەت وەك لێك چوویی نەیێتە پێش چاو و ساختی لێك چوویی نەبێ:

---

[1] پیچیدن افعي به کمندت ماند آتش به سنان دیوبندت ماند

اندیشه به رفتن سمندت ماند خورشید به همت بلندت ماند

بنوێنە برۆ یەعنی هیلالی سەری ماهت

چون وەعدەیی ماچی سەری کوڵمت سەری مانگە (نالی)

دوولا: برۆ و هیلالی سەری مانگ، رووی شوبهاندن: بیچمی کەوانی.

کە فرمێسکم لە سەر روخساری کیژی دڵ شکاو بینی

گوتم: یاخوا لە سەر سوورگوڵ نەبینم شەونمێکی تر (هێمن)

دوولا:فرمێسك لە سەر روخساری کێژ و شەونم لە سەر سوورگوڵ، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

بە سەروم ووت کە راستە سەرکەش و بەرزی، کەچی لەرزی

کە فەرقیشم بگاتە ئاسمان بەندەی قەدی یارم (نالی)

دوولا: قەدی یار و سەرو، رووی شوبهاندن: رێکی.

گوتم ئەی ماه دڵی من بەدڵی خۆت بکڕە

گوتی من بەردی بەقیمەت بە کەبابی نادەم (نالی)

دوو لێك چوویی لەم دێرە شێعرەیا هاتووە:

لێك چوویی یەکەم: دوولا: دڵی یار و بەردی بەقیمەت، رووی شوبهاندن: بەنرخی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: دڵی شاعیر و کەباب، رووی شوبهاندن: برژاوی.

٥ ـــ ٦ ـــ **مەشرووت** : شوبهاندنی شتێکە بە شتێکی تر بە مەرجێك کە هێنانی ئەو مەرجە لە ناسکی کەلام و باریکی مەعنا زیاد ئەکا و شوبهێنراو لە پێ شوبهێنراو لە پێشتر ئەکا.

نەرگسی تازە وەکوو چاڵی چەناگەیەك بزانە بە مەسەل

ئەگەر چاڵ لە دینار و لە زێو بێ چەناگە[1]

---

[1] نرگس تازه چو چاه ذقني دان به مثل   گر بود چاه زدينار و ز نقره ذقنا

دوولا: نەرگسی تازە و چاڵی چەناگە بە مەرجێك کە چەناگە لە زێو و چاڵ لە زێڕ بێ، رووی شوبهاندن: ئاڵۆزە.

جگەد لە دەریای نەئەووت کەس بە لەپی گەوهەر بەخشی ئەو
ئەگەر لەبەر ئەوە نەبوایە کە دەریا قەراغی هەیە[1]

دوولا: لەپی گەوهەربەخشی مەمدووح و دەریا ئەگەر دەریا قەراغی نەبێ، رووی شوبهاندن: گەوهەربەخشی.

٦ ــ ٦ ــ تەفزیل: شتێك ئەشوبهێنن بە شتێکی تر و پاشان شوبهێنراو بە هۆی هێندێ تایبەتمەندییەوە لە چاو پێ شوبهێنراو بە لە پێشتر دائەنێن. لێك چوویی تەفزیل لە راستیا هەر لێك چوویی مەشرووتە بەم جیاوازیەوە کە لە لێك چوویی تەفزیلا لە پێش بوونی شوبهێنراو لە چاو پێ شوبهێنراو بە شێوەی مەرج دەر نەبڕدراوە و کەرەسەی مەرج لە ووتەیا نەهاتووە.

زوڵف ئەگەر دووکەڵە، دووکەڵ بەری گوڵناری نیە
سەروە گەر قامەتی، کەی سەروی ڕەوان باروەرە (نالی)

لەم دێڕە شێعرەیا دوو لێك چوویی هاتووە:

لێك چوویی یەکەم: دوولا: زوڵف و دووکەڵ، ئەگەر دووکەڵ بەری گوڵناری ببێ، رووی شوبهاندن: رەشی.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: قەدی یار و سەرو، ئەگەر سەرو بەری ببێ، رووی شوبهاندن: رێکی.

فەسڵی هاوینی جەهەننم، فەسڵی ئێستای زەمهەریر
زەمهەریر کەی وا بەتەئسیرە و جەهەننم وا بەتاو (نالی)

---

[1] بجز دریا نخواندي كس كف گوهرفشانش را   اگر نز بهر آن بودي كه دريا را كران باشد

لەم دیڕە شێعرەیا دوو لێك چوویی هاتووە:

لێـك چـوویی یەكـەم: دوولا: فەسـڵی هـاوینی حـوجرە و جەهـەننم بـەو مەرجـەی جەهەننم بەتاوتر بێ.

لێك چوویی دووهـەم: دوولا: فەسـڵی ئێستای حـوجرە و زەمهـەریر، بـەو مەرجـەی زەمهەریر بەتەئسیرتر بێ.

گەر بڵێم شەمسی دەڵێ ئەو خوش رووە بێ پەردەیە

وەر بڵێم سەروی دەڵێ ئەو ئەحمەقە كوا گوفتو گۆی (نالی)

لێك چوویی یەكەم: دوولا: یار و شەمس، بەو مەرجەی شەمس بێ پەردە نەبێ.

لێك چوویی دووهەم: دوولا: یار و سەرو، بەو مەرجەی كە سەرو گوفتوگۆی ببێ.

فەسڵی چوارەم:

خوازە (استعارە)

لە بەحسی لێك چووبیا ووتمان کە لێك چوویی چوار کۆڵەکەی هەیە و ووتمان کە دوو کۆڵەکەی سەرەکی ئەو یەعنی شوبهێنراو و پێ شوبهێنراو کە دوولای لێك چوویی پێ ئەووترێ ناتوانین حەزف بکەین و مەرجی لێك چوویی بوونی یەك لێك چوویی ئەوەیە کە لای کەمی ئەم دوو کۆڵەکەی ببێ. بەڵام دوو کۆڵەکەکەی تر یەعنی رووی شوبهاندن و کەرەسەی لێك چوویی ئەتوانین حەزف بکەین. ئێستا بزانین کە حەزف کردنی ئەم کۆڵەکانە چ شوێنێك ئەکاتە سەر لێك چوویی. مەوزووعەکە لەم نموونەگەلەی خوارەوەیا لێك ئەدەینەوە:

رۆژگار هارِیومی وەك ئەسپۆنی وورد

هێز و توانای لێ بڕیوم دەردە کورد (هێمن)

لاسە شۆڕێك بووم غەنیمی دوژمنان

ئێستە ئەنگواوم بە تیری چڵکنان (هێمن)

سەمای پەریانە دەتگوت لار و لەنجەی

پەڕی گوڵ دەییەشاندن دەست و پەنجەی (هێمن)

لە کن تۆ خار و خەس گوڵزارە بێ من

لە کن من خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ (نالی)

لەو لێك چووبیانەی کە لەم چوار دێڕە شێعرەیا هاتوون چوار لێك چوویی ئەخەینە بەر چاو:

رۆژگار هارِیومی وەك ئەسپۆنی وورد

لاسە شۆڕێك بووم غەنیمی دوژمنان

سەمای پەریانەدەتگوت لار و لەنجەی

خەرمەنی گوڵ خارە بێ تۆ

لە لێك چوویی ئەوەڵا هەر چوار کۆڵەکەی لێك چوویی هاتووە(شاعیر، ئەسپۆنی وورد، هاڕڕان، وەك). لە لێك چوویی دووهەما کەرەسەی لێك چواندن حەزف کراوە (شاعیر، لاسە شۆڕ، غەنیمی دوژمنان). لە لێك چوویی سێهەما رووی شوبهاندن حەزف کراوە(لار و لەنجەی کیژ، سەمای پەریان، دەتگوت). لە لێك چوویی چوارەما هەم کەرەسەی لێك چواندن حەزف کراوە و هەم رووی شوبهاندن (خەرمەنی گوڵ ، خار).
بابزانین ئاخۆ ئەم حەزفانە لە تەئسیری لێك چووییان زیاد کردووە یان کەم؟ لە لێك چوویی یەکەما پەیوەندی نێوان دوولای لێك چوویی بە کەرەسەی «وەك» هاتووەتە دەربڕین کە وایە موخاتەب تێ ئەگا کە دوولای لێك چوویی لە ڕوانگەی خودی شاعیریشەوە تەواو وەك یەك نین. هەر ئەونەیە کە شێوەی یەك ئەدەن. لە لێك چوویی دووهەما دوولای لێك چوویی بێ واسیتە بە یەك نیسبەت دراون، و کەرەسەی لێك چواندن لە ئارایا نیە، کەوایە موخاتەب وا تێ ئەگا کە لێك چوویی دوو لا ئەوندە زۆرە کە لە روانگەی شاعیرەوە عەینی یەکن. کەوایە پێ داگرتنی شاعیر لە لێك چوویی دووهەما لە سەر لێك چوونی دوولا لە چاو لێك چوویی یەکەم زیاترە. هەر بەم هۆیەشەوەیە کە بەم جۆرە لێك چوویيە ئەڵێن موئەککەد واتە پێ لە سەر داگیراو. لە لێك چوویی سێهەما رووی شوبهاندن حەزف کراوە و تەسەوور و تەجەسسومی ئەو خراوەتە ئەستۆی خودی موخاتەب ، بە پێچەوانەی لێك چوویی یەکەمەوە کە رووی شوبهاندنەکە (هاڕڕان) بە ئاشکرا دەر براوە. کە وایە موخاتەب لە لێك چوویی یەکەما تەنیا یەك پەیوەندی لە بەینی دوولای لێك چوویيا ئەتوانێ قایل بێ، لە حاڵێکا کە لە لێك چوویی سێهەما موخاتەب بە پێی زەوق و تێ گەیشتنی خۆی پەیوەندیگەلێکی جۆراوجۆر بە جیا جیا یا هاوکات ئەتوانێ لە بەینی دوولای لێك چوویيا قایل بێ. واتە شاعیر و لاسە شۆر ئەگونجێ لەباری ئازایەتیەوە وەك یەك بن یان لەباری قۆزی و

جوانیەوە، یان لە باری داناییەوە یان لە هەموو بارێکەوە. هەر بەم هۆیەوە لێک چوویی سێهەم بە پێی پلە خەنی تر و بە تەئسیرترە لە لێک چووی یەکەم. لێک چوویی چوارەم مەزییەتی لێک چوویی دووهەم و سێهەمی پێکەوە، یەک جێ هەیە و رەساتر و بەتەئسیرترە لە سێ نەوعی پێشوو. بەم هۆیەوە لێک چوویی بەلیغی پێ ئەووترێ. بە دوای ئەم بەحسەیا ئەم پرسیارە دێتە پێشەوە کە ئایا ئەگەر یەکێ لە دوو کۆڵەکەی سەرەکی یەعنی دوولای لێک چوویی حەزف کەین دیسان تەئسیری لێک چوویی زیاتر ئەبێ یا خەیر؟ جواب موسبەتە. بەڵێ بەڕاستی هەر وەکوو حەزفی کەرەسەی لێک چوویی و رووی شوبهاندن ئەبێتە باعیسی بەهێزتر بوونی لێک چوویی حەزفی یەکێ لە دوولاکەشی دیسان تەئسیری ئەو زیاتر ئەکا چونکە لەم حاڵەیا نەک هەر تەسەووری پەیوەندی بەینی دوولا ئەکەوێتە ئەستووی مووخاتەب بەڵکوو موخاتەب ئەبێ یەکێ لە دوو لای لێک چوویەکەش بە چالاکی زەینی خۆی و بە هێزی زەوق تێ بگا. هەر بەم هۆیەوە تەئسیری وەها لێک چوویێک بە پێی پلە زیاترە لە چوار نەوعی پێشوو. بەڵام وەها وێنەیێک ئیتر ناتوانین بە لێک چوویی ناو بەرین چونکە هەر وەکوو پێشتر ووتمان لێک چوویی لە حاڵێکا لێک چوویە کە دوو کۆڵەکەی سەرەکی ئەو، یانی شوبهێنراو و پێ شوبهێنراو، مەعلووم بێ. لێک چوویێکی تێک گوشراو کە سێ کۆڵەکەی ئەو حەزف و تەنیا یەکێ لە کۆڵەکە سەرەکیەکانی ئەو زیکر کرابێ، خوازە (استعارە)ی پێ ئەووترێ.

خوازە لێک چوویێکە کە یەکێ لە دوولای ئەو حەزف کرابێ و لەعەوێزا شتێ لە مولازیمات و موناسباتی لای حەزف کراو لە ووتەیا هاتبێ بۆ ئەوەی موخاتەب رێنوێنی بکا بۆ لای حەزف کراو و بۆ ئەسڵی لێک چوویی. بەم جۆرە تێ ئەگەین کە خوازە وێنەیەکە زۆر رەساتر و بەهێزتر لە لێک چوویی. خوازە بە بنەمای ئەدەبیات ئەدرێتە قەڵەم و بە پێچەوانەی مەجاز ولێک چوویی کە لە زمانی رۆژانەشا بەکار ئەبرێن، تایبەتی زمانی ئەدەبیە.

نوکته: خوازه چوار کۆڵەکەی هەیە. دوو کۆڵەکەی سەرەکی ئەو دوولای ئەوە کە هەمان دوولای لێك چوویییێکە کە بنەما و ژێرساختی خوازە پێك دێنێ و «لێ خوازراو» (مستعار منه) و «بۆخوازراو» (مستعار له)ی پێ ئەووترێ.لێ خوازراو واتە بە ئەمانەت وەرگیراو لەو کە هەمان پێ شوبهێنراوە و بۆیە وای پێ ئەڵێن چونکە شتێك لەو بە ئەمانەت ئەخوازین بۆ شوبهێنراو. بۆخوازراو یانی بەئەمانەت وەگیراو بۆ ئەو کە هەمان شوبهێنراوە و هۆی ئەم ناونانە ئەوەیە کە شتێ بۆ ئەو بە ئەمانەت وەرگیراوە. کۆڵەکەی سێهەم «خوازراو» (مستعار)ە کە هەمان ووشەی خوازەیە کە لە «لێ خوازراو» وەرگیراوە بۆ «بۆ خوازراو». وکۆڵەکەی چوارەم «جامیع»ە یانی ئەوەی کە بەینی دوولای خوازە جەمع ئەکاتەوە و لەو دوانەیا هاوبەشە وهەودای پەیوەندی ئەوانە. جامیع هەمان رووی شوبهاندنە. کە وایە کاتێ ئەڵێین: «کەس لە دەورەی نەرگست دا بەهرەی نەبرد لە سلامەت»، نەرگس خوازەیە چونکە بەمانای چاوە نەك گوڵی نەرگس. چوارکۆڵەکەی ئەم خوازەش ئاوا ئەکەوێ: «نەرگس»، یانی ئەو گوڵەی کە خاریج لەزەینی ئیمەیا ووجوودی هەیە، لێ خوازراو و «چاو» بۆ خوازراوە. خوازراو (مستعار) ووشەی نەرگسە چونکە نەرگس کە ناوی ئەو گوڵەیە لە ئەسلا تەعەللوقی بەو هەیە بە ئەمانەت وەرمان گرتووە بۆ ناونانی چاو. جامیع کە رووی شوبهاندنی لێ خوازراو و بۆ خوازراوە شکڵی نەرگس و چاوە. بە پێی ئەوەی کە ووترا خوازە بەستە بەوە کە کامە لای لێك چوویی حەزف بکرێ، دوو جۆری سەرەکی هەیە: ١ — موسەررەحە (مُصرّحه) ٢ـ مەکنییە.

خوازەی موسەررەحە:

لێك چوویێکە کە شوبهێنراوەکەی حەزف کراوە و پێ شوبهێنراوەکەی لە جێی شوبهێنراو کراوەتە کار و هێندی لەموناسبات و مولایماتی شوبهێنراوی حەزف کراو لە

کەلاما هاتووە تا مانیعی ئیرادەی مەعنای سەرەکی پێ شوبهێنراو بێ. بۆ نموونە لە دێڕە شێعری خوارەوەیا:

لەعلی شەککەر باری تۆ تێراوە شەککەر بارییە

لێوی میحنەت باری من بێ ئاوە باری گرتووە (نالی)

لەعل شەککەر بار نابێ و لە بەرانبەر لێویشا بەکار نابرێ، کەوایە لەعل لێرەیا بە مەعناییێك جگەد لە مەعنای راستەقینەی خۆی کراوەتە کار. هەر وەکوو لە بەخشی مەجازا بە دوور و درێژی لێکمان داوە، بەم نەوعە لە بەکارهێنانی ووشە ئەووترێ مەجاز. ئێستا ئەگەر ئەم بەکار هێنانە مەجازیە بدەینە بەر زەین، ئەبینین کە عەلاقە و پەیوەندی بەینی مەعنای مەجازی و حەقیقی جگەد لە لێك چوویی هیچی تر نیە و ووتمان کە مەجازێ کە پەیوەندییەکەی لێك چوویی بێ خوازە (استعارە)ی پێ ئەووترێ. بەواتایەکی تر خوازە مەجازێکە کە بنەماکەی لێك چوویییە. بەم جۆرە مەجاز و لێك چوویی لە خوازەیا یەك ئەگرنەوەو خوازە وێنەیێکە کە هەم مەجازە و هەم لێك چوویی. لەم نموونەیا شاعیر ئەوەڵ لە زەینی خۆیا لێوی یاری شوبهاندووە بە لەعل پاشان بۆ ئەوەی کە ئەم لێك چوویییە بەو پەڕی تەئسیری گونجاوەوە دەربڕێ سێ کۆڵەکەی ئەو، واتە شوبهێنراو و کەرەسەی شوبهاندن و رووی شوبهاندنی، حەزف کردووە و تەنیا پێ شوبهێنراوی لە ووتەی خۆیا هێناوە. بەڵام بۆ ئەوەی موخاتەب بتوانێ پەی بەم نوکتەیە بەرێ کە پێ شوبهێنراو لێرەیا نەك بە مەعنای راستەقینەی خۆی بەڵکوو بە مەعنای شوبهێنراو بەکار براوە، هێندێ لە موناسیباتی شوبهێنراوی حەزف کراوی (لێو و شەککەرباری) لەگەڵا هێناوە.

خوازەی مەکنییە یان بیلکینایە:

ئەگەر لە دوولای لێك چوویی پێ شوبهێنراو حەزف کرێ و شوبهێنراو بمێنێتەوە و هێندێ لە موناسیبات و مولاییماتی پێ شوبهێنراوی حەزف کراو بە عینوانی قەرینەی

لادەر لە کەلاما بێت بەوە ئەڵێن خوازەی مەکنییە. بۆ وێنە لە دێڕەشیعری خوارەوەیا:

گوڵ بەدەم بادی سەباوە پێکەنی بولبول فڕی

یەعنی عاشق لازمە دوور بێ لەیاری بێ وەفا (نالی)

شاعیر لە زەینی خۆیا گوڵی شوبهاندووە بە ئینسان پاشان پێ شوبهێنراوی کە ئینسانە حەزف کردووە و تەنیا گوڵی کە شوبهێنراوە لە ووتەیا هێناوە و هێندێ لە موناسیباتی پێ شوبهێنراوی حەزف کراو (پێکەنین)ی داوەتە پاڵ ئەو. کە وایە گوڵ لێرەیا خوازەی مەکنییەیە.

نوکتە١ :لە بە یەکدا گرتنی دوو نەوعی سەرەکی خوازە یەعنی خوازەی موسەررەحە و خوازەی مەکیییەدا نوکتەیەك گرینگە و ئەویش ئەوەیە کە ئەم دوو جۆرە خوازە لە جەهەتی ئەوەوە کە بنەما و ژێرساختەکەیان لێك چوویيە و لە هەرکامیانا یەکێ لە دوولای لێك چوویی حەزف و بە جێی ئەو هێندێ لە موناسیباتی کۆڵەکەی حەزف کراو زیکر کراوە، لەیەك ئەچن. بەڵام لەجەهەتێکی دیکەوە یەکجار لە یەك جیاوازن و ئەویش ئەوەیە کە لە خوازەی موسەررەحەیا کاتی کە شوبهێنراو حەزف ئەکرێ پێ شوبهێنراوی زیکر کراو جێگەی ئەو ئەگرێتەوە و بە مەعنای ئەو بەکار ئەبرێ، بۆ وێنە کاتێ کە ئەڵێین «لەعلی شەککەرباری تۆ تێراوە» هەر وەکوو لە سەرەوە لێکمان داوە لێرەیا لەعل کە پێ شوبهێنراوە لە جێگەی شوبهێنراوی حەزف کراو (لێو) بەکار براوە، بەڵام لە خوازەی مەکنییەدا شوبهێنراوی زیکر کراو جێگەی پێ شوبهێنراوی حەزف کراو ناگرێتەوە و بە جێگای ئەو بەکار نابرێ. بۆ وێنەکاتێ کە ئەڵێین «گوڵ بەدەم بادی سەباوە پێکەنی» گوڵ کە شوبهێنراوە لێرەیا بە مەعنای ئینسان بەکار نەبراوە بەڵکوو هەر مەعنای خۆی کە گوڵە ئەگەیێنێ و تەنیا یەکێ لە موناسیباتی ئینسانی پێ نیسبەت دراوە. کە وایە ئەوەی کە ووتمان خوازە لە

لایێکەوە لێك چوویە و لە لاییکی ترەوە مەجازە(بە مەعنای مەجازی ووشەیی)، تەنیا لەبارەی خوازەی موسەررەحەوە راست دەردێ و خوازەی مەکنییە لە نەوعی مەجازی ووشەیی نیە بەڵکوو لە نەوعی مەجازی عەقڵیە. بە نەزەر ئەگا کە ئیستیلاحی «مەجازی عەقڵی» لە کتێبگەلی بەلاغەتی قەدیما تەنیا بە مەبەستی ئاسانکاری لە دابەش کردن و رێك خستنی ئەم نەوعە وێنەیە لە گەڵ مەجازی ووشەییا داهێنراوە، ئەگەر نا خوازەی مەکنییە پەیوەندییێکی لەگەڵ مەجازا نیە. بە هەر حاڵ لە حاڵێکا کە ئەم ئیستیلاحەش قەبووڵ بکەین دیسان ئەبێ ئاگادار بین کە مەجازی عەقڵی (نیسبەت دانی کارگەل و خاسیەتگەلی شتێك بەشتێکی دیکە) لەگەڵ مەجازی ووشەیی (بەکار هێنانی ووشە لە غەیری مەعنای راستەقینەی خۆیا) جیاوازی بنەمایی و ماهەوییان هەیە.

نوکتە٢: خوازەی مەکنییە بە پێی ئەوە کە پێ شوبهێنراوی حەزف کراو چی بێ سێ جۆری هەیە:

١ ـ پێ شوبهێنراوی حەزف کراو ئینسان بێ واتە کارگەل و موناسیباتی ئینسان بە غەیری ئینسان نیسبەت بدەین، بۆ وێنە:

دەس بەندیانە دێن و دەچن سەرو و ناروەن

ساحیب کولاە و سایە و بەرگن وەکوو مولووك (نالی)

دەس بەند گێڕان کە لە کارگەلی تایبەتی ئینسانە نیسبەت دراوە بە سەرو و ناروەن. بەم جۆرە لە خوازەی مەکنییە لە بەلاغەتی فەرەنگیا ئەڵێن «پیرسۆنیفیکاسیون» کە بە مەعنای کەسایەتی بەخشینە و لە فارسیشا ووشەی «تشخیص»یان بۆ بەکار هێناوە.

٢ ـ پێ شوبهێنراو گیاندارێکی غەیرە ئینسان بێ. یانی کارگەل و موناسیبەتگەلی تایبەتی گیانداران بە شتێکی بێ گیان نیسبەت بدرێ، بۆ وێنە:

حوجرەکە ئاووس بوو، وەعدەی خۆی بەهارێ بوو بزێ

وەزعی حەملیکەوتە پایز نابەکام و ناتەواو (نالی)

لە بەلاغەتی فەرەنگیا بەم جۆرە وێنەسازیە ئەووترێ «ئانیمیسم» کەلە فارسیا بە «جاندار انگاری» وەرگێڕدراوە.

٣ ـ پێ شوبهێنراو خۆی بوونەوەریکی بێ گیانە کە خاسیەتەکانی بە بوونەوەرێکی تر نیسبەت دراوە، بۆ وێنە:

ڕەوغەنی دیدەم ڕژایە سەر کیتابی خەتتی خۆم

چاو لە ئێشی ئەو سپی نووریش بەسەر ئەودا سەقەت (نالی)

دیدە شوبهێنراوە بە چرا و ڕەوغەن ڕژان کە خاسیەتی چرایە دراوەتە پاڵ دیدە.

جۆرەکانی تری خوازە:

هەرکام لە دوو جۆرە سەرەکیەکەی خوازە کە ناومان بردن خۆیان پەلگەل و جۆرگەلێکیان هەیە.

جۆرگەلی خوازەی موسەررەحە:

خوازەی موسەررەحە لەباری قووەت وئەندازەی کاریگەری و دەرەجەی یەکێتی دوولاکەیەوە بە سێ جۆر دابەش ئەکرێ:

١ ـ خوازەی موجەررەدە:

خوازەییێکی موسەررەحەیە کە لەودا موناسیباتی شوبهێنراوی حەزف کراو زیاتر لە موناسیباتی پێ شوبهێنراوی زیکر کراو هاتبێ، بۆ وێنە:

سۆڤ مەستووری ڕووت و موفلیسی خستە تەمەع

سەیری خاڵی بێ حیساب و ماچی لەعلی بێ بەها (نالی)

لەعل خوازەیە بۆ لێو. ماچ کردن و سەیری خاڵی بێ حیساب کردن و بێ بەهایی لەگەڵ لێو موناسیبەتیان هەیە و لەگەڵ لەعل موناسیبەتیان نیە.

چەندە خۆشە دابنیشین دوو بەدوو ئەمن و گوڵم

داکەوێتن موددەعی لەو خوارە هەر وەك دەستی کەر (نالی)

گوڵ خوازەیە بۆ مەعشووق، دووبەدوو دانیشتن و داکەوتنی موددەعی لەگەڵ مەعشووق موناسیبەتیان هەیە نەك لەگەڵ گوڵ.

ئەو چاوە غەزالە فەتەراتی سەر و ماڵە

ئەو نەرگسە کاڵە نەمنی هێشت و نەکاڵا (نالی)

نەرگس خوازەیە بۆ چاو. نیوەدێڕی یەکەم کەباسی چاو و فەتەراتی سەر و ماڵ بوونی ئەکا و هەروەها «نە منی هیشت و نە کاڵا» کە پەیوەندی بە نیوەدیڕی یەکەمەوە هەیە، لەگەڵ چاو موناسیبەتیان هەیە و لەگەڵ نەرگس موناسیبەتیان نیە.

کوڕ تازە و تەڕ مادام سادە وەکوو خوشکی بێ

ئەمما کەڕووا سەبزە، دیبا کوڕ و زیبا کچ (نالی)

سەبزە خوازەیە بۆ مووی ریش و سمێڵ، تێکڕای نیوە دێڕی یەکەم و هەروەها ووشەگەلی کوڕ و کچ پەیوەندی و موناسیبەتیان لەگەڵ موو هەیە نەك لەگەڵ سەبزە.

نوکتە: هەر وەکوو لەسەرەوە لێکمان داوە، لە خوازەی موسەررەحەیا مەرجی خوازە بوون ئەوەیە کە یەکێ لە موناسیباتی شوبهێنراوی حەزف کراو لە کەلاما هاتبێ کە لە ئیرادەی مەعنای راستەقینەی پێ شوبهێنراوی زیکر کراو مانیع بێ. کەوایە ئەم موناسیبەتە کە قەرینەی لادەری پێ ئەڵێن لەتەعیینی موجەررەدە و مورەششەحە بوونی خوازەیا بە حیساب نایێ. بەواتاییێکی تر خوازەییێك کە تەنیا قەرینەی لادەری بێ، یانی تەنیا یەکێ لە موناسیباتی شوبهێنراوی حەزف کراو لە ووتەیا هاتبێ و لە موناسیباتی پێ شوبهێنراوی زیکر کراو شتێ نەهاتبێ، بە خوازەی موتڵەقە دائەنرێ.

٢ ـ خوازەی موتڵەقە:

خوازەی موسەررەحەیێکە کە جگەد لە قەرینەی لادەر موناسیباتی هیچکام لە دوو لای خوازە لەو دا زیکر نەکرابێ یان بە گوێرەی بەرانبەر موناسیباتی هەر دوولای تیا زیکر کرابێ. نموونەی جۆری ئەوەڵ:

بۆ گریەیی تۆ رەنگە منیش هێندە بگرییێم

گەوهەر بڕژێنین بە بوڵندی قەد و باڵات (نالی)

گەوهەر خوازەیە بۆ فرمێسك و گریەش قەرینەی لادەرە، جگەد لە قەرینەی لادەر موناسیباتی هیچکام لە دوولا زیکر نەکراوە.

نموونەی جۆری دووهەم:

ماهی من تەنها مەهێکە سەد نوجوومی مەحو کرد

یاری من تەنها گوڵێکە سەد هەزاری گرتووە (نالی)

ماە خوازەیە بۆ مەعشووق «من» قەرینەی لادەرە، سەد نوجومی مەحو کرد لەموناسیباتی مانگە و یاری من کە لەنیوەدێڕی دووهەما هاتووە لە موناسیباتی مەعشووقە. کەوایە خوازە خوازەی موتڵەقەیە.

ئەی شەمع! بترسە لە هەناسەم کە بگاتە

ئەو دووکەڵی زوڵفە کە پەرێشانە بەبایێ(نالی)

شەمع خوازەیە بۆ مەعشووق، حالەتی مونادا قەرینەی لادەرە، دووکەڵ لە موناسیباتی شەمع و زوڵف لە موناسیباتی مەعشووقە کەوایە خوازەی موتڵەقەیە.

من گریە، ئەتۆ خەندە بە یەکدی دەفرۆشین

من لەعلی بەدەخشان و ئەتۆ لوئلوئی لالا (نالی)

لەعلی بەدەخشان خوازیە بۆ فرمێسکی شاعیر و قەرینەی لادەر گریەیە کە لە نیوە دێڕی یەکەما هاتووە. هەروەها لوئلوئی لالا خوازەیە بۆ ددانی مەعشووق کە لە کاتی پێکەنینا دەرئەکەوێ و قەرینەی لادەر خەندەیە کە لە نێوە دێڕی یەکەما هاتووە. گریە و خەندە موناسیبەتن بۆ یەکتری و لەعل و لوئلوئیش موناسیبەتن بۆ یەکتری، کەوایە ئەم دوو خوازە هەردووکیان خوازەی موتڵەقەن.

٣ ـــ خوازەی مورەششەحە:

خوازەیێکی موسەررەحەیە کە لەو دا موناسیباتی پێ شوبهێنراو (لێ خوازراو) زیاتر لە موناسیباتی شوبهێنراو (بۆ خوازراو) زیکر کرا بێ.

لەو باغە دوو نەو نەمام ڕوا بوون   بێ وێنە لەناو بەهەشتی خوا بوون (هەژار)

دوو نەونەمام خوازەیە بۆ دوو کیژ، قەرینەی لادەر لە دیڕە شێعرەکانی سەرەوەیا هاتووە باغ لە موناسیباتی نەمام و بەهەشتیش کە بەشێوەی باغە هەر لە موناسیباتی نەمامە. کەوایە خوازە خوازەی مورەششەحەیە.

لە کن ئەو جەوهەرە فەردە لە هەیوولا نیە باس

لە حیکەم پەروەریی بووعەلی سینا نیە باس(نالی)

جەوهەری فەرد خوازەیە بۆ مەعشووق، قەرینەی لادەر لە دێڕە شیعرەکانی پێشووا هاتووە. هەیوولا و حیکەم پەروەری بووعەلی سینا لە موناسیباتی جەوهەری فەردە، کەوایە خوازە خوازەی مورەششەحەیە.

تاقانە یەتیمی خەلەفی ئاخری نیسان

تۆ خۆش بی، سەدەف بوویە فیدات، دوور بی لەئافات(نالی)

یەتیم بە مەعنای دووڕی یەتیمە کە خوازەیە بۆ مەمدووح. ئاخری نیسان و سەدەف لە موناسیباتی دووڕن، کەوایە خوازە خوازەی مورەششەحەیە.

خوازەی تەخییلییە :

لە پەلەکانی خوازەی مەکنییەیە. ووتمان خوازەی مەکنییە بەم هۆیەوە بەم ناوە ناو ئەبرێ کە وێژەر لەم چەشنە خوازەیا ووشەی خوازراو (مستعار) بە مەعنای راستەقینەی خۆی بەکار ئەبا و لێك چوویێك کە بنەمای ئەوە لە دڵیا ئەیهێڵێتەوە و مادام کە بیەوێ ئەم لێك چوویە ئاشکرا کا ئەبێ یەکێ لە موناسیباتی پێ شوبهێنراوی حەزف کراو و داپۆشراو بداتە پاڵ شوبهێنراوی زیکر کراو. نیسبەت دانی یەکێ لە موناسیباتی پێ شوبهێنراوی حەزف کراو بە شوبهێنراوی زیکر کراو کە ئەبێتە هۆی ئاشکرا بوونی خوازەی مەکنییە، تەخییل لە خوازەیا یان خوازەی تەخییلییە پێ ئەووترێ. کەوایە خوازەی مەکنییە تا لەگەڵ تەخییل هاورێ نەبێ، ئاشکرا نابێ و قابیلی تێ گەیشتن و لێ حاڵی بوون نیە.

نوکتە ١: بە لە بەرچاو گرتنی پێناسەی سەرەوە چاکتر وایە کە ووشەی تەخییلییە لە سەردێری مەکنییەیا زیاد بکەین و هەمیشە پێی بڵێین خوازەی مەکنییەی تەخییلییە چونکە ئەم دوانە قەت لەیەکتری جیا نین و بە دوو جۆری جیاواز نایینە ئەژمار بەڵکوو دوو پلە لەیەك شتن کە تەنیا بە گوێرەی ئینتیزاعی و لە زەینا لە یەك جیا ئەکرێنەوە.

نوکتە ٢: خوازەی مەکنییەی تەخییلییە ئەگەر خاریج لە رستە، یانی بە شێوەی تاقمەی ئیسمی بێت، یەکێ لە دوو شێوەی خوارەوەی هەیە:

ئەلف ـ لێك دراوی ئیزافی: لەم حاڵەیا موزاف یەکێکە لە موناسیباتی پێ شوبهێنراو و موزافون ئیلەیە شوبهێنراوە، وەکوو: روخساری سوبح، چنگی مەرگ.

ب ـ لێك دراوی وەسفی: لەم حاڵەیا شوبهێنراو مەوسووفە و سیفەت یەکێکە لە موناسیباتی پێ شوبهێنراو کە بە شوبهێنراو نیسبەت دراوە، وەك: عەزمی تیژڕەو، مەرگی خوێنخۆر.

جگەد لەوەی کە ووترا خوازە لە روانگەگەلێکي دیکەشەوە دابەش ئەکرێ بە جۆرگەلێکی تر:

خوازەی ویفاقییە و خوازە ی عینادییە

خوازەی ویفاقییە: ئەوەیە کە کۆ بوونەوەی دوولای ئەو (لێ خوازراو و بۆ خوازراو) لە کەسێ یان شتێکا مانیعی نەبێ، بۆ وینە:

نامرم چونکە من زینووم   کە تووی ووتەم بڵاو کردووەتەوە[1]

زینوو خوازەیە بۆ ناودار و بەناوبانگ. زینوو بوون و بەناوبانگ بوون کۆ بوونەوەیان لە ووجوودی شەخسێکا ئەگونجێ کە وایە ئەم خوازەیە خوازەی ویفاقییەیە.

خوازەی عینادییە: پێچەوانەی خوازەی ویفاقییەیەو خوازەیێکە کە کۆ بوونەوەی دوولای ئەو (لێ خوازراو و بۆ خوازراو) لە یەك شەخس یان یەك شتا نەگونجێ، بۆ وێنە:

ئافەرین بۆ دڵی نەرمی تۆ کەوا بۆ خێر   لە سەر کوژراوی خۆت بۆ نوێژ هاتووی[2]

کوژراو خوازەیە بۆ عاشقی پاك تاو. کوژراو بوون و عاشق بوون لە ووجوودی شەخسێکا پێکەوە ناگونجێن، کەوایە ئەم خوازەیە خوازەی عینادییەیە.

خوازەی تەهەککومییە: جۆرێکە لە خوازەی عینادییە و بەم جۆرەیە کە بۆ تەنز و پێکەنین کەسێ یان شتێ بە ووشەیێکی پێچەوانەی راستەقینە ناو بەرن.

ناسیح ووتی پێم کە جگەد لە خەم چ هونەرێکی هەیە عیشق

ووتم ئەی خواجەیی عاقڵ هونەرێ چاکتر لەمە[3]

---

[1] نمیرم ازیرا که من زنده ام   که تخم سخن را پراکنده ام (فردوسي)

[2] آفرین بر دل نرم تو که از بهر ثواب   کشتهءي خويش را به نماز آمده اي (حافظ)

[3] ناصحم گفت بجز غم چه هنر دارد عشق گفتم اي خواجهءي عاقل هنري بهتراز اين (حافظ)

خواجەی عاقڵ بۆ پێکەنین بە مەعنای خواجەی نەزان بەکار براوە.

شێخ پێکەنی و پی ووت ئەی سەلیم   ئەمە داری عیلمە ئەی عەلیم[1]

سەلیم و عەلیم هەردوو بۆ پێکەنین بە مەعنای نەزان هاتووە.

خوازەی ئەسلییە و تەبەعییە: خوازە لە رووی ووشەی خوازراوەوە بە دوو جۆری ئەسلییە و تەبەعییە دابەش ئەکرێ:

خوازەی ئەسلییە: خوازەی ئەسلییە خوازەیێکە کە ووشەی خوازراوی ئەو ناو(اسم) بێ. ئەڵبەت ئەبێ ئاگادار بین کە بەگوێرەی ئاسایی ناوی جنس (اسم جنس) یان ناوی عام (اسم عام)ە کە ئەکرێتە خوازە و ناوی تایبەت (اسم خاص) کاتێ ئەتوانێ ببێتە خوازە کە مەعنای عامی هەبێ.

ماهی من تەنها مەهێکە سەد نووجومی مەحو کرد

یاری من تەنها گوڵێکە سەد هەزاری گرتووە (نالی)

ماه کە خوازەیە بۆ مەعشووق لە جۆری خوازەی ئەسلییەیە.

خوازەی تەبەعییە: خوازە لە کار(فعل)دا خوازەی تەبەعییەی پێ ئەووترێ. وادیارە هۆی ئەم ناونانە ئەوەیە کە خوازە لە ئەسڵ دا لە ناو (اسم) دایە و خوازە لە کار(فعل)دا بە پەیڕەوی و تەبەعییەت لە ناوە.

ئەگەر پێبکەنێ بە دەستی منەوە قەدح سەیر نیە

چونکە زۆر گریا بە دەستی منەوە شمشێر[2]

پێکەنین و گریان بە تەرتیب خوازەیە بۆ «بریقە دان لە بەر پڕی» و «خوێن رژاندن» کە هەر دووکیان خوازەی تەبەعییەن.

---

[1] شیخ خندید و بگفتش اي سلیم   این درخت علم باشد اي علیم (مولانا)

[2] اگر بخندت در دست من قدح نه عجب   که بس گریست فراوان به دست من شمشیر

خوازەی لێك دراو یان تەمسیلی:

خوازەییێکە کە لەودا لەفزی خوزراو(مستعار) رستەیە نەك ووشە. ئاساییە کە لە وەها خوازەییێکا جامیع (رووی شوبهاندن) و دوولای خوازەش لێك دراو بن.

خۆش سوبح دەمێکە کە بە خەندە دەنووێنێ

بەس زەرڕەیی خورشید لە زەرڕێکی سوهادا (نالی)

زەرڕەی خورشید خوازەیە بۆ ددان و زەرڕەی سوها خوازەیە بۆ دەم.

تا چەمەن ئارا لە سەر ئەسڵی درەختی لا نەدا

فەرعی تازە خورڕەم و بەرز و بوڵەند باڵا نەبوو (نالی)

ئەسڵی درەخت لادان و خورڕەم بوونی فەرعی تازە خوازەیە بۆ مردنی سلێمان پاشا و لە سەر تەخت دانیشتنی ئەحمەد پاشای کوڕی.

فەسڵی پێنجەم:

کینایە

کینایە لە لەفزا بە واتای پێچراوە و بەتوێکڵ قسە کردن و لە ئیستیلاحی زانستی بەیانا ووتەییێکە کە دوو مەعنای ببێ، یەکێ نزیک و زوو بە دەستەوە دەر و ئەویتر دوور و درەنگ بە دەستەوە دەر و لە بەینی ئەم دوو مەعنایا مولازیمەت بەر قەرار بێ.
لە کینایەیا زەینی موخاتەب ئەوەڵ مەعنای نزیک تێ ئەگا (مەعنای تەحتوللەفزی و قامووسی) و پاشان بە تێ پەڕین لەو مەعنایە ئەگاتە مەعنای دووهەم کە مولازیمی ئەوە، بۆ وێنە کاتێ کە ئەڵێین فلانی ئاوزەنگی درێژە، بیسەر ئەوەڵ تێ ئەگا کە ئاوزەنگی ئەو کەسە درێژە بەڵام پاشتر بە لازیمەی درێژ بوونی ئاوزەنگی کە باڵا بەرزیە پەی ئەبا. کە وایە لەکینایەیا هەر دوو مەعنای دوور و نزیک راستە بەڵام مەعنای ئەوەڵ مەبەستی وێژەر نیە بەڵکوو مەعنای دووهەم مەبەست و مەنزووری ئەوە.

فەرقی مەجاز و کینایە و ئیهام:

ئەزانین کە ئیهام لە بەدیعا لە سەنعەتگەلی مەعنەوی دێتە ئەژمار و ئەوەیە کە لەفزێ (ووشە یان ووتە) بێنن کە دوو مەعنای لێ وەدەست کەوێ و لە عەینی حاڵا ئەم دوو مەعنایی بوونەی لەفز زەرافەت و لوتفێ بدا بە ووتە. ئەڵبەتە لە ئیهامیشا یەکێ لە مەعناکان نزیك و زوو بە دەستەوە دەرە و مەعناکەی تر دوور و درەنگ بە دەستەوە دەرە و زەین ئەوەڵ مەعنای نزیک تێ ئەگا و پاشان بە مەعنای دوور ئەگەیێ، بۆ وێنە:

لە رووت و قووتی وەك من روو مەپۆشە

کە وەسڵی تۆیە قووتی عاشقی رووت (نالی)

ووشـەی «رووت» لـە کۆتـایی نیـوەدێڕی دووهـەما دوو مـەعنای هەیـە: یـەکێ یـانی «رووی تۆ» و ئەویتر یـانی «رووت و قـووت». کـە وایـە مـەجاز و کینایـە و ئیهـام هـەر کامیان دوو مەعنایان هەیە بەڵام جیاوازیگەلێکیان هەیە، بەم جۆرە: لـە مـەجازا تـەنیا مەعنای دووهەم راستە و قەرینەی لادەر مانیعی ئیرادەی مەعنای ئەوەڵ ئەبێ بەڵام لە کینایە و ئیهاما هـەر دوو مـەعنا راسـتن. کینایـە و ئیهـامیش دوو جیـاوازی گرینگیـان لەگەڵ یەك هەیە، ئەوەڵ ئەوەیە کە لە ئیهاما هـەر دوو مەعناکـە وەك یـەك مەبەسـتی وێژەرە بەڵام لەکینایەیا ئەگەر چی هـەردوو مەعناکـە راسـتن، تـەنیا مـەعنای دووهـەم مەبەستی وێژەرە جیاوازییێکی تری ئەوان لەوەدایە کـە لەکینایـەیا هـەر دوو مـەعنا بـە یەکەوە مولازیمن بەڵام لە ئیهاما مولازیم نین و تەنیا لە لێك چوویی لەفزییەوە دێن.

نوکتە: لە ئیستیلاحی مەنتیقییونا ناو (اسم) دوو نەوعـە: موتتەحیدولمـەعنی واتـە ناوێ کەتەنیا یەك مەعنای هەیە و موتەکەسسیرولمەعنی یانی ناوێ کە چـەند مـەعنای هەیـە. نـاوی موتەکەسسـیرولمەعنی خـۆی دوو جـۆرە: هاوبەشـی لـەفزی و مـەنقوول. ئەگەر ووشە لـە ئەسـڵا بـۆ مەعناگـەلی جیـاواز دانرابـێ یانی هـەر وەکوو دانـراوە بـۆ مەعنایێك بۆ مەعنایێکی تریش دانرابێ و عەلاقە و پەیوەندییێك لە بـەینی دوو مـەعنای ئەوا نەبێ، هاوبەش (مشترك)ی لەفزی پێ ئەڵێن وەکوو «شیر» کـە هـەم بـە مـەعنای شمشێرە و هەم بە مەعنای ئەو شلەیە کە لە گوانەوە دێتە دەرێ.

بـەڵام ئەگـەر لـە ئەسـڵا بـۆ مـەعنایێك دانرابـێ و پاشـان ئـەویان لـەو مـەعناوە گوێزرابێتـەوە بـۆ مـەعنایێکی تـر بـە جۆرێـك کـە مـەعنای ئـەوەڵی بەنزیکـە لـە بـیر چووبێتەوە و کاتێ بە بێ قەرینە بکرێتە کار هەر مەعنای دووهەم ببەخشێ، راگوێزراو یان مەنقوولی پێ ئەڵێن. وەکوو سەلات «صلوة» کە دانەری ئەسڵی ئـەوی بـۆ تێکـڕای دووعا و تەسبیح و رەحمەت داناوە و عولەمای شـەرع ئـەویان بـە مـەعنای کۆمـەڵێکی تایبـەت لـە ئـەرکان و ئـەعمال بـەکار هێنـاوە. کەوایـە نـاوی موتەکەسسـیرولمەعنی چ

هاوبەشی لەفزی بێ و چ ڕاگوێزراو (منقول) لەفزێکە کە دوو یان چەند مەعنا بوونەکەی تەعەللوقی بە حەوزەی قامووسی زمان هەیە و تەخەییول لەودا دەورێکی نیە و هەر وەکوو لە سەرەوە ووتمان عەلاقە و پەیوەندییێك لە بەینی دوو یان چەند مەعنای جیاوازی ئەودا نیە و جیاوازی لەگەڵ مەجاز و کنایە و ئیهام لەمەدایە.

جۆرگەلی کینایە:

کینایە لە جیهاتی جیاوازەوە بە جۆرگەلێك دابەش ئەکرێ. لێرەیا جۆرگەلی گرینگ تری ئەو ئەخەینە بەر باس.

جۆرگەڵی کینایە لە رووی پلەی ئاشکرایی و داپۆشراویە وە:

کینایە لە رووی کەمی و زۆری واسیتەگەل و هەر وەها لە رووی پلەی ئاشکرا یان داپۆشراو بوونی مولازیمەتی بەینی مەعنای دوور و نزیکی ئەو بە چوار جۆر دابەش ئەکرێ:

١ ــ تەعریز (تعریض): کینایەییێکە کە زیاتر بە قەرینەی حاڵ بە کار ئەبرێ و هەر ئەمەیە کە پێی ئەڵێن تەوس و توانج. بۆ وێنە ئەگەر ببینن کەسێ کە کارێکی بە شێوەییێکی ئاسان بۆ جێ بە جێ ناکرێ کەچی ئەیەوێ ئەو کارە بە شێوەییێکی دژوار جێ بە جێ بکا، ئەڵێن: «ڕێوی خۆی ناچووە کونەوە، هەژگێکیشی ئەبەست بە کلکیەوە.» یان کاتێ ئەبینن مرۆوێکی بە رواڵەت لات و بێ دەسەڵات کارێکی گەورەی لە دەست دێ، ئەڵێن: «بۆز بە لەڕێ!» یانی چاو لە لاتیەکەی مەکە، بارگیر هەتا لاوازتر بێ بە کارترە. یان کاتێ کۆشش ئەکەن بۆ ئەوەی عەیب و ئیرادی کەسێ چارەسەر بکەن بەڵام ئەو کەسە خراپتر ئەبێ، ئەڵێن: «نووشتەمان بۆ کرد، میز نەکا بە خۆیا، ئەمجار گووش ئەکا بە خۆیا.»

راستە ئەمانە مەسەلن بەڵام بنەمای ئەم مەسەلانە لەسەر سەنعەتی کینایە دانراوە و ئەو کینایەی کە بە پێی هەل و مەرجێکی تایبەت و بە قەرینەی حاڵ بە کار ئەبرێ، تەعریزی پێ ئەڵێن.

٢ ــ تەلویح: کینایەییێکە کە واسیتەگەل لە بەینی مەعنای نزیك و دووری ئەوا زۆر بێ و بەم هۆیەوە زەینی موخاتەب بە ئاسانی نەتوانێ لە مەعنای نزیکەوە بۆ مەعنای دوور بگوێزرێتەوە و مەبەستی وێژەر تەنیا بە وورد بوونەوە بێتە تێگەیشتن. بۆ وێنە عەرەب بە مرۆوی بەخشەندە ئەڵێ «کثیرالرّماد»، واتە «خوڵەمێش زۆر» یان ئەڵێ «فلانی بەرخەکەی کزە» یانی بەخشەندەیە. بیسەر کە ئەم قسانە ئەبیسێ ئەبێ بیر بکاتەوە کە کەسێکی کە خوڵەمێشی زۆرە نیشانەی ئەوەیە کە ئاور لە ماڵیا زۆر ئەکرێتەوە و ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە چێشت لە ماڵیا زۆر ساز ئەکرێ و کە وایە کابرا میوانی زۆر دێ و بەخشەندەیە. یان کەسێکی کە بەرخەکەی کز بێ، نیشانەی ئەوەیە کە شیر لە مەڕەکەی زۆر ئەسێنێ و خۆراك لە ماڵیا زۆر ئەخورێ و کە وایە بەخشەندەیە.

نیزامی گەنجەوی لە وەسفی جوانێکا ئەڵێ:

حۆری سەری لەسروشتی ئەو داوە سەر گزیتی لە بەهەشتەوە بۆهێناوە[1]

سەرگزیت باجێکی سەرانە بووە کە لە وولاتگەلی ئیسلامیا لە غەیرە موسوڵمانیان سەندووە. بەهەشت جێییێکە کە موسوڵمان بە پاداشی کارگەلی چاکەی خۆی تێی ئەچێ. دیارە کە ئەهلییەتی موسوڵمان بۆ مانەوە لە بەهەشتا زۆر زیاترە لە کافرێکی کە سەر گزیت ئەدا. شاعیر ئیددیعا ئەکا کە جوانێکی کە ئەم دێڕە شێعرە لە وەسفیا ووتراوە ئەوەنە لە حۆریانی بەهەشتی جوانترە و ئەوەنە ئەهلییەتی بۆ مانەوە لە بەهەشتا لە حۆری زیاترە کە حۆری ئەبێ وەك کافرێکی کە لە وولاتی ئیسلامیا ئەژی

---

[1] حور سر در سرشتش آورده سرگزیت از بهشتش آورده

و سەر گزیت بە موسوڵمانان ئەدا، بە خاتری مانەوەی خۆی لە بەهەشتا سەرگزیت بەو بدا.

٣ــ ڕەمز: کینایەیێکە کە واسیتە لە بەینی مەعنای نزیك و دووری ئەوا زۆر نیە بەڵام مەعنای نزیك و دووری ئەو هاوڕێیی و مولازیمەتێکی ئاشکرایان بەیەکەوە نیە و بیسەر ئەبێ وورد بێتەوە تا لە مولازیمەتی مەعنای ئەو بگا و لە ڕووی مەعنای نزیکەوە بتوانێ مەعنای دووری ئەو تێ بگا. بۆ وێنە «چەناکەدرێژ» بە مەعنای زۆر وێژ و زۆربڵێ. یان وەکوو:

ئاسوودە کران هەژار لە چەنگم　　　دەرچوون دڵی تەنگ لە چاوی تەنگم (هەژار)

چاو تەنگی کینایەیە لە بەغیلی.

سەودازەدەکەی زوڵفت ئەزهاری لەکن پەشمە

دوور لەو گوڵە بێ خارە گوڵزاری لە کن پەشمە (نالی)

پەشم کینایەیە لە بێ نرخ و بێ بایەخ.

دەستم کە بە سەد وەعدە لە سەد جێگە شکاوە

جەبری نیە ئەم کەسرە هەتا نەیخەیە ئەستۆ (نالی)

دەست شکان کینایەیە لە دووچاری زیان بوون.

٤ــ ئیما: کینایەیێکە کە واسیتەی مەعنای نزیك و دووری ئەو کەم و هاوڕێیی و مولازیمەتی ئەوان پێکەوە ئاشکرا بێ. کەوایە ئەم کینایە بە ئاسانی تێی ئەگەن و لە زمانی ڕۆژانەشا بە کار هێنانی زۆرە. وەکوو:«دامێن لە کەمەر دان» یان « خۆ هەڵ کردن » بە مەعنای ئامادەی کارێك بوون، چالاکی نواندن. «دیان تیژ کردن» بە مەعنای تەماح تێ بەستن. «بارگە تێك نان» بە مەعنای کۆچ کردن.

هێند مونتەزیری تۆ بوو هەتا چاوی سپی بوو

نەرگس کە لە سەر یەك قەدەم ودیدە چەقی بوو(نالی)

چاو سپی بوون کینایەیە لە کوێر بوون.

نەخلی باڵات نەوبەرە تازە شکۆفەی کردووە

تۆ کە بۆی شیرت لە دەم دێ، ئەم مەمەت کەی کردووە (نالی)

بۆی شیر لە دەم هاتن کینایەیە لە زۆر مناڵ بوون.

دەروونم پڕ کەباب و دەردە بێ تۆ

دڵم گەرمە و هەناسەم سەردە بێ تۆ (نالی)

دڵ گەرم بوون کینایەیە لە نارەحەت بوون و ئامادەی گریان بوون و هەناسە ساردیش کینایەیە لە بەدبەختی.

پێرستی سەرچاوە گرینگەکان:

پرهیزی، عبدالخالق: بیان

تجلیل، جلیل: معانی وبیان

خطیب‌رهبر، خلیل: تاریخ بیهقی (گزینهٔ نثر فارسی ٦)

خمسەی نظامی

دیوان حافظ

دیوان فرخی

دیوان مسعود سعد

دیوان منوچهری

دیوانی نالی

دیوانی وەفایی

شاهنامەی فردوسی

شمیسا، سیروس: بیان

کزازی، میرجلال الدین: بیان

کلیلەودمنه، تصحیح مجتبی مینوی

لغت نامەی دهخدا

مثنوی مولوی

همایی، جلال الدین: معانی و بیان

همایی، جلال الدین: فنون بلاغت و صناعات ادبی

هەژار: مەم و زینی خانی

هێمن: ناڵەی جودایی